



## สภามหาของช้างไทย

### ประเภทของช้างไทย

ช้างเป็นสัตว์บกขนาดใหญ่ที่สุดที่เหลืออยู่ในโลกในขณะนี้ วิวัฒนาการของช้างมีอยู่ควบคู่กับการถือกำเนิดของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม (Mammals) นักวิทยาศาสตร์ตั้งชื่อลำดับ (Order) ของช้างว่า โพรบอสซิเดี (Proboscidea) มาจากคำว่า โพรบอสซิส (Proboscis) แปลว่า งวง เนื่องจากช้างที่มีงมุกยื่นยาวออกมาเป็นงวง และมีงมุกอยู่ปลายงวง มีช้างจัดอยู่ในลำดับสกุลเดียวกันถึง 325 ชนิด<sup>1</sup>

ในปัจจุบันมีช้างเหลืออยู่เพียง 2 ชนิด คือ ช้างแอฟริกา และช้างเอเชีย ทั้งสองชนิด (Species) นี้ อยู่ในสกุล (Genera) ที่ต่างกันด้วย ช้างแอฟริกามีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Loxodonta Africana* มีขนาดโดยทั่วไปใหญ่กว่าช้างเอเชีย การเจริญเติบโตของช้างตัวผู้จะโตเต็มที่สูงถึง 4 เมตรหรือมากกว่านั้น และมีน้ำหนักมากกว่า 7000 กิโลกรัม ช้างเอเชียมีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Elephas maximus* โดยเฉลี่ยจะสูงไม่เกิน 3.5 เมตรและมีน้ำหนักประมาณ 6000 กิโลกรัม สำหรับตัวเมียของช้างทั้งสองชนิดมักจะเบากว่าตัวผู้ประมาณ 1000-2000 กิโลกรัม ความแตกต่างที่เห็นชัดเจนอีกประการหนึ่งระหว่างช้างทั้งสองชนิดคือ รูปร่างหน้าตาของช้างแอฟริกันนั้นมีรูปร่างค่อนข้างยาว งวงมีรอยบั้งชัดเจน หน้าผากแบนหัวหลิม หนังหยาบจะงอยปลายงวงมี 2 จะงอย ฟันกรามเป็นลายขมเป็ยกบูน มีงายาวประมาณ 2-3 เมตร และโดยทั่วไปแล้วจะมีโครงสร้างส่วนหัวยกสูง ส่วนช้างเอเชียมีหน้าผากสองลอน รอยบั้งที่งวงน้อยกว่า มีใบหูเล็กกว่า มีงายาวประมาณ 1-2 เมตร และมีโครงสร้างส่วนหัวก้มลงมากกว่า<sup>2</sup>

<sup>1</sup> กองบรรณาธิการ, "วิวัฒนาการทางสายพันธุ์อันยาวนาน," สยามอารยะ ปีที่ 2 ฉบับที่ 18 (มิถุนายน 2537) : 33-34.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ตารางที่ 1 ลักษณะแตกต่างของช้างแอฟริกา และช้างเอเชีย

ช้างแอฟริกา	ช้างเอเชีย
- สูงประมาณ 4 เมตร น้ำหนักประมาณ 7000 กิโลกรัม	- สูงประมาณ 3.5 เมตร น้ำหนักประมาณ 6000 กิโลกรัม
- หลังแอ่น	- หลังโค้ง
- หัวแหลมเล็ก มีลอนเดียว	- ส่วนหัวกว้างแยกเป็นสองลอน
- ขาใหญ่กว่า ขอบหูสูงเกินระดับหัว	- ขาขลุ่ยเล็ก ขอบหูสูงไม่เกินหัว
- บลายงวงมีสองจะงอย	- บลายงวงจะมีจะงอยเดียว
- มีงาทั้งตัวผู้และตัวเมีย	- มีงาเฉพาะช้างตัวผู้
- ทนอากาศร้อนได้ดี ชอบอยู่ทุ่งกว้าง	- ชอบอากาศร่มเย็น ไม่ชอบแดดจัด
- ปราศเบรียวดูร้ายกว่า ผิวกายหึ่งเหลือง	- สามารถนำมาผิวกายหึ่งเหลืองเพื่อใช้งานได้ดี
- ยาก	

ถิ่นที่อยู่อาศัยของช้างแอฟริกา นั้น อาจกล่าวได้ว่ามีอยู่เกือบทั่วทวีปแอฟริกา ตั้งแต่ใต้ทะเลทรายซาฮาราลงมา ส่วนช้างในเอเชียมีอยู่มากในประเทศอินเดีย ปากีสถาน เนปาล เรื่อยมาทางตะวันออกเฉียงใต้ คือ พม่า ไทย อินโดจีน คาบสมุทรมลายู หมู่เกาะอินโดนีเซีย และเกาะบอเนียว<sup>3</sup> สำหรับในวิทยาลัยนี้ จะศึกษาเฉพาะช้างเอเชียซึ่งเป็นชนิดพันธุ์ที่มีอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.



### ลักษณะทางสรีระของช้าง

อวัยวะของช้างที่มีลักษณะเด่นกว่าสัตว์อื่นคือ งวง ซึ่งเป็นจมูกของช้าง นอกจากใช้หายใจแล้วยังมีความสามารถดมกลิ่นได้ดี ใช้หยิบสิ่งต่าง ๆ ได้เหมือนมือหยิบอาหารและดุน้ำเข้าปาก (ยกเว้นเวลาลูกช้างดูดนมแม่ จะใช้ปากดูดโดยตรง) งวงช้างประกอบด้วยกล้ามเนื้อซึ่งพันประสานกันอย่างหนาแน่นหลายชั้น ทำให้มีกำลังมากสามารถชั่งวงยกท่อนซุง ถ้าช้างต้องสูญเสียงวงไปจะทำให้ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ เนื่องจากไม่อาจกินอาหารอย่างสัตว์อื่นและจะตายในที่สุด ภายใน 2-3 วัน เพราะไม่สามารถกินน้ำได้ ดังนั้นช้างจะระวังและป้องกันมิให้งวงได้รับอันตรายเสมอ

งาช้าง คือ ฟันหน้าของช้าง ซึ่งเป็นฟันตัดคู่ (Incisor) ที่พัฒนาเป็นงา โดยเริ่มต้นเมื่อช้างอายุได้ 2 - 5 ปี จะงอกออกมาเป็นตุ่มนูน ๆ มีเลือดมาเลี้ยงแล้วจะค่อย ๆ งวงยาวออกมาและมีพอสฟอรัสมาเกาะทำให้แข็งแรงขึ้น งาช้างจึงมีหลายชั้นสวมกันอยู่เป็นบล็อกติดแน่นแยกออกจากกันไม่ได้ งาที่ปรากฏออกมาให้เห็นเป็นเพียง 2 ใน 3 ส่วนเท่านั้น และฝังอยู่ในกระดูกอีก 1 ในอีก 3 ส่วน ซึ่งจะกลวงและมีช่องไหลพร้อมทั้งเส้นประสาทอยู่ภายใน ช้างใช้ประโยชน์จากงาของตัวในการขุดดินหารากไม้และดินโป่ง ใช้งาแทงเปลือกไม้เพื่อกินเป็นอาหาร และใช้เพื่อป้องกันตัวจากศัตรู

ฟันของช้างจะเป็นฟันกรามมารับคอกอาหาร โดยปกติจะมีทั้งหมด 6 คู่ ฟันเป็นเครื่องกำหนดชีวิตของช้างแต่ละตัว เพราะฟันกรามจะสึกกร่อนไปจากการบดเคี้ยวอาหาร เมื่อฟันกรามคู่แรกหลุดร่วงไป คู่ต่อมาจะเลื่อนเข้ามาทำหน้าที่แทน เรียงกันไปตามลำดับ จนถึงคู่ที่ 6 (มีน้อยมากที่จะพบช้างที่มีฟันกราม 7 คู่) ซึ่งก็หมายความว่า เป็นคู่สุดท้ายในชีวิตของช้างแต่ละตัว เมื่อไม่มีฟันก็ไม่อาจบดอาหารได้ ช้างตัวนั้นก็จะตายในที่สุด รวมอายุขัยของช้างประมาณ 60-70 ปี<sup>4</sup> หากไม่มีเหตุที่ทำให้ช้างต้องตายลงก่อนอายุขัย 4

<sup>4</sup> คู่มือครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ, มูลนิธิ, โครงการอนุรักษ์ช้างเพื่อนคู่ป่า, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิคู่มือครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ, 2537, หน้า 7.

หูจะเป็นอวัยวะ สามารถได้ยินเสียงและสื่อสารกันได้ในระยะไกลด้วยการส่งเสียงที่มีความถี่ต่ำ นอกจากนี้การคาดเดาอายุของช้าง สังเกตได้จากลักษณะของหู คือเมื่อช้างอายุมากขึ้น ขอบของใบหูจะม้วนทับลง และขอบล่างจะขาดแหว่งมากขึ้น <sup>5</sup>

ขาของช้างแข็งแรงมาก เพราะนอกจากแบกน้ำหนักตัวของช้างเองแล้วยังสามารถค้ำยันไว้ให้ล้ม และลากขงท่อนใหญ่ๆ ได้ และด้วยเหตุที่น้ำหนักตัวของช้างมากนี้ เวลาเคลื่อนไหวจึงดูอึดอัด แต่นั่นมวลและเงียบเรียบ ช้างเดินได้เร็วพอควร และนาน แต่จะไม่วิ่งแบบสัตว์อื่น หากว่าจะต้องการไปเร็วจะใช้วิธีเดินที่เร็วขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้เป็นเพราะกำลังข้อและขาไม่สามารถยกตัวเองให้วิ่งลอย ๆ หรือกระโดดข้ามสิ่งกีดขวางอื่นได้ ช้างวิ่งได้ประมาณ 14 ไมล์ต่อชั่วโมง แต่ในขณะที่ช้างวิ่งไล่ศัตรูจะวิ่งเร็วถึง 30 ไมล์ต่อชั่วโมง <sup>6</sup> ช้างสามารถว่ายน้ำได้ โดยใช้ความเร็วประมาณ 1 ไมล์ต่อชั่วโมง และอาจว่ายน้ำได้นานโดยตัวไม่ถึงดินเลยประมาณ 6 ชั่วโมง <sup>7</sup>

ช้างสามารถไต่ขึ้นเขาหรือลงเขาชันๆ ได้ เวลาขึ้นที่ชันมักจะย่อหรือคุกเข่าหน้าขึ้นไปเวลาลงจะย่อเข่าหลังลง หากจะข้ามสะพานหรือข้ามในที่ดินขุยบางแห่งที่กลัวว่าจะเป็นหลุมจะใช้เท้าหน้าลงเหยียบหรือสองเหยียบดูว่าสามารถรับน้ำหนักตัวได้หรือไม่ เวลาช้างจะคุกเข่าลงจะย่อเท้าหลังลงที่ละขาก่อนแล้วจึงย่อวางเท้าหน้าให้เหยียดออกไป เวลาลุกจะลุกด้วยการใช้เท้าหน้าชันก่อนแล้วจึงลุกเท้าหลังต่อไป

หนังช้างมีขนเส้นห่าง ๆ ปลายหางมีขนเส้นยาว ๆ งอกเป็นแนวด้านหน้า และด้านหลังของปลายหาง (ราว 2-3 นิ้ว) ขนหางยาวราว 7-8 นิ้ว โท้งใบจรดกันตรงปลาย

<sup>5</sup> นิเวศวิทยา, ชมรม, มหาวิทยาลัยมหิดล, "ช้าง", ใน สัตว์ป่าสวยป่างาม (กรุงเทพมหานคร : รोजनाสโรตรี, 2518), หน้า 93.

<sup>6</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

<sup>7</sup> บุญส่ง เลขะกุล, "ช้าง" ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล, 6 มิถุนายน 2525, หน้า 292.





ข้างเฟือก คือ ข้างที่มีต่อมผลิตสีเมลานินผิดปกติ ผิวหนังและขนค่อนข้างเป็นสีหม้อ  
ไหม้ นัยน์ตาขาว ๆ เหลือง ๆ ส่วนอื่นมักจะเป็นสีจาง ๆ ข้างแก้มมักจะมีโคนงวง และบาง  
ตกกระเป็นสีหม้อไหม้เหมือนกัน <sup>8</sup>

สำหรับข้างในประเทศไทยมีการแบ่งแยกข้างออกเป็นข้างป่า และข้างเลี้ยงโดยที่มี  
สถานะ รวมถึงสภาพความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน ดังนั้นเพื่อความชัดเจนในการวิเคราะห์จึงแยก  
ข้างออกเป็นสองประเภทคือ ข้างป่า และข้างเลี้ยง

ลักษณะนิสัยที่เป็นพิเศษของข้าง ประการหนึ่ง คือ การตกมัน ซึ่งมักเป็นในฤดูหนาว  
เวลาตกมันจะมีน้ำมันไหลเยิ้มออกมาจากรูต่อมที่ตรงกลางระหว่างตากับหู น้ำมันนี้จะมีกลิ่นแรง  
มาก ข้างตัวอื่นจะได้กลิ่นและรู้ว่ามันพร้อมจะผสมพันธุ์ เวลาที่ข้างตกมันจะดูร้าย ความจาเสื่อม  
และชอบทำลาย แม้แต่ข้างด้วยกันยังไม่กล้าจะเข้าใกล้ จะ เป็นอยู่สักระยะหนึ่ง ประมาณ 2-3  
สัปดาห์ แต่บางตัวอาจนานถึง 4-5 เดือน แล้วจะหายไปเอง โดยมากจะเป็นในตัวผู้มากกว่า  
ตัวเมีย และจะมีอาการรุนแรงมากกว่าด้วย

สำหรับข้างในประเทศไทยมีการแบ่งแยกข้าง โดยจะมีสถานะ รวมถึงสภาพความ  
เป็นอยู่ที่แตกต่างกัน ดังนั้นเพื่อความชัดเจนในการวิเคราะห์จึงแยกข้างออกเป็นสองประเภท  
คือ ข้างป่า และข้างเลี้ยง

ศูนย์วิทยทรัพยากร  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

## 1. ช้างป่า

ช้างมีถิ่นฐานอยู่ตามป่าเมืองร้อน<sup>9</sup> การอยู่อาศัยของช้างก็จะมีลักษณะคล้ายมนุษย์ โดยจะพบช้างอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่เป็นทะเลทราย ป่าดงดิบเขตร้อน ชายฝั่งทะเลและบริเวณเทือกเขา<sup>10</sup> สภาพการดำรงชีวิต ขณะที่ช้างอยู่ในป่า สีของมันจะกลมกลืนไปกับสิ่งแวดล้อม จึงสังเกตเห็นได้ยาก แต่ช้างจะทำเสียงต่ำ ๆ เบา ๆ อยู่ในลำคออยู่เป็นสัญญาณติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา<sup>11</sup> เพื่อบอกตำแหน่งซึ่งกันและกัน จากรายงานการค้นคว้า พบว่าช้างสามารถสื่อสารได้ด้วยการส่งเสียงอินฟราซาวด์ซึ่งเป็นคลื่นเสียงความถี่ต่ำ<sup>12</sup> พบว่าช้างสามารถสื่อสารได้ด้วยการส่งเสียงอินฟราซาวด์ซึ่งเป็นคลื่นเสียงความถี่ต่ำ<sup>12</sup>

โดยปกติช้างนอนหลับคืนละ 4 ชั่วโมง ในช่วง 23.00 ถึง 3.00 น.<sup>13</sup> เนื่องจากช้างนอนเช่นนี้น้อยจึงใช้เวลาส่วนใหญ่นำมาใช้ในการกินอาหาร โดยจะกินอยู่ตลอดเวลาที่ตื่นอยู่ ช้างเป็นสัตว์ที่ม่เคี้ยวเอื้องเหมือนวัวหรือควาย ดังนั้นจึงไม่มีกระเพาะพิเศษสำหรับเก็บอาหารไว้สำรองแล้วสำรองออกมาเคี้ยวเอื้อง<sup>14</sup>

<sup>9</sup> นิเวศวิทยา, ชมรม, "ช้าง", หน้า 91.

<sup>10</sup> คู่มือครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ, มูลนิธิ, โครงการอนุรักษ์ช้างเพื่อนคู่ป่า, หน้า 2.

<sup>11</sup> นิเวศวิทยา, ชมรม, "ช้าง", หน้า 93.

<sup>12</sup> คู่มือครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ, มูลนิธิ, โครงการอนุรักษ์ช้างเพื่อนคู่ป่า, หน้า 2.

<sup>13</sup> กองบรรณาธิการ, "ชีวิตพิศดารช้างไทย : ธรรมชาติของช้าง, สารคดี (กรกฎาคม 2537) : 81.

<sup>14</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 81



อาหารของช้าง คือ พืช ได้แก่ หน่อไม้ ใบไม้ ใบไม้บางชนิด เปลือก ไม้ และเปลือกเถาเครือบางชนิด หญ้า กกล้วย อ้อย ข้าว และลูกไม้ป่า เป็นต้น ช้างบริโภคอาหารแข็งๆ ด้วยกรามขนาดใหญ่มาก ช้างตัวหนึ่งในแต่ละวันจะกินอาหาร โดยเฉลี่ยประมาณ 150-170 กิโลกรัม และดื่มน้ำประมาณ 70-80 ลิตร โดยจะดื่มน้ำครั้งหรือ 2-3 ครั้งแล้ว แต่โอกาสจะอาบน้ำ จากการที่ช้างกินจุเช่นนี้ พื้นที่หากินของช้างจึงจำเป็นต้องมีขนาดกว้าง และสามารถหมุนเวียนไปตัดตลอดทั้งปี ช้างจะย้ายถิ่นไปตามฤดูกาล ขึ้นอยู่กับในฤดูนั้น เช่น กลางฤดูฝนมักชอบไปอยู่ตามป่าเพื่อกินหน่อไม้ และอยู่ตามทุ่งหญ้าเพื่อกินหญ้าอ่อนๆ เมื่อฤดูแล้ง ช้างจะเข้าไปในป่าลึก เพราะแถบป่าโปร่งจะไม่มีอาหาร และจากการหมุนเวียนไปตามที่ต่าง ๆ เช่นนี้ จะทำให้ต้นไม้ได้ฟื้นตัว แดกกิ่งใบขึ้นมาได้ใหม่อีกด้วย

นอกจากอาหารประเภทพืชแล้ว ช้างก็ยังชอบกินดินโป่ง ซึ่งเป็นแหล่งอาหารอุดมไปด้วยแร่ธาตุอันจำเป็นต่อร่างกายที่มีกักอยู่ตามเชิงเขา หรืออาจอยู่กลางทุ่ง ในดินโป่งแต่ละแห่งจะมีเกลือแร่ต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน เส้นทางเดินของช้างจึงมักจะผ่านไปมาตามโป่งต่าง ๆ <sup>15</sup>

ศัตรูของช้างนั้นมีบ้าง เช่น เสือโคร่ง ส่วนโรคของช้างนั้นมีพอสมควร เช่น โรคแอนแทรกซ์ <sup>16</sup> ดังนั้นศัตรูที่สำคัญและร้ายกาจสำหรับช้างเพียงอย่างเดียว คือ มนุษย์นั่นเอง

โดยธรรมชาติ ช้างจะเป็นสัตว์ที่อยู่รวมกันเป็นโขลง มีพฤติกรรมการอยู่รวมที่ซับซ้อนคล้ายมนุษย์ สังคมของช้างนั้นจะมีครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานเสมอ ช้างโขลงหนึ่งคือครอบครัวหนึ่ง ซึ่งมีความรักใคร่หวงใยกันมาก โดยมีช้างพังที่อาวุโสสูงสุดและตัวโตที่สุดเป็นผู้นำหรือที่เรียกว่า จ่าโขลงและช้างทุกตัวในโขลงจะยอมเชื่อฟัง ช้างโขลงหนึ่ง ปกติจะมีประมาณ 10-20 ตัว หรือ 40-50 ตัว แล้วแต่กรณี

<sup>15</sup> บุญส่ง เลขะกุล, "ช้าง", หน้า 292.

<sup>16</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

ช้างพังจำเริญจะมีอายุประมาณ 50-60 ปีขึ้นไป ซึ่งจะมีประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้และสั่งสมมาในระยะเวลาอันยาวนาน ทำให้ทราบดีถึงแหล่งอาหาร น้ำและดินโป่งใน แต่ละช่วงฤดูกาลรวมถึงพื้นที่อันตรายน มีภัยธรรมชาติต่าง ๆ หุบเหว หน้าผา และที่เป็นหล่ม โคลน ผู้นำโขลงนำออกหากินตามเส้นทางที่โขลงช้างรุ่นก่อนเคยใช้มา เมื่อมีอันตรายเข้ามา กล้ากรายโขลง จำเริญจะเข้าปกป้องโขลงของตนทันที เมื่อช้างจำเริญตาย ช้างพังที่มีอาวุโสในระดับรองลงมาจะเข้ารับตำแหน่งจำเริญแทนต่อไป 17

เมื่อลูกช้างตัวใหม่เกิดเพียง 20 นาทีจะลุกขึ้นยืนได้ และอีกชั่วโมงต่อมาจะสามารถออกเดินไปกับโขลงได้ โดยเดินตามแม่ไปอยู่แถว ๆ ใต้ท้องแม่ (เต้านมของช้างอยู่ระหว่างขาคู่หน้า) ลูกช้างจะเกาะติดแม่ จนกระทั่งโตพอที่จะเจริญพันธุ์ได้ ในช่วงเวลานี้เป็นระยะเวลาที่ลูกช้างเรียนรู้ และรับการถ่ายทอดประสบการณ์จากแม่ช้าง ช้างพลายหรือช้างตัวผู้จะถูกไล่ออกจากโขลงเมื่อโตพอที่จะสืบพันธุ์ได้แล้ว และจะต้องดำรงชีวิตตามลำพัง เรียกว่า ช้างรอน เมื่อช้างนี้เข้าไปใกล้โขลงใด และได้กลิ่นตัวเมียเป็นสัดอาจจะเข้าไปผสมพันธุ์ โดยวิธีนี้ทำให้สัตว์ป่าที่อยู่รวมกันเป็นฝูง เช่น ช้าง ได้มีการผสมพันธุ์กันในเลือดต่างฝูง จึงทำให้สายเลือดสัตว์ป่ายังคงแข็งแรงที่อยู่เสมอ 18

ช้างในวัยเจริญพันธุ์จะมีอายุประมาณ 11-12 ปีขึ้นไป จะตั้งท้องนาน 20-22 เดือน (เกือบ 2 ปี) ในระหว่างที่ตั้งท้องจะสังเกตไม่เห็น เพราะตัวอ้วนเป็นปกติอยู่แล้ว แต่จะสังเกตได้เมื่อมีนมคัดและน้ำนมไหลออกมาซึ่งเป็นช่วงใกล้คลอดแล้ว ช้างมักจะออกลูกคราวละ 1 ตัว แต่สามารถที่จะออกลูกแฝดได้เช่นกัน 19

17 คู่มือครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ, มูลนิธิ, โครงการอนุรักษ์ช้างเพื่อนคู่ป่า,

หน้า 3.

18 บุญส่ง เลขะกุล, "ช้าง", หน้า 292.

19 กองบรรณาธิการ, "ชีวิตพิศดารช้างไทย : ธรรมชาติของช้าง" : 82.



เมื่อแม่ช้างออกลูกมาแล้วจะคอยดูแลลูกและอยู่รวมกันอีกประมาณ 3 ปี แล้วแม่ช้างจึงเริ่มผสมพันธุ์อีกครั้งหนึ่ง รวมเวลานาน 5 ปีกว่าที่แม่ช้างจะมีลูกแต่ละครั้ง ดังนั้นแม่ช้าง 1 ตัว ตลอดชีวิตจะให้ลูกช้างได้ 4-6 ตัว แม่ช้างที่อยู่วัยเจริญพันธุ์คือในช่วงอายุ 12 ปีจนถึง 45-50 ปี อดยทั่วไพบแล้วในจำนวนช้างป่า 100 ตัว จะมีแม่ช้างวัยเจริญพันธุ์ประมาณ 20-25 ตัว และมีช้างพ่อพันธุ์ที่พร้อมจะให้การผสมพันธุ์ได้ประมาณ 5-10 ตัว<sup>20</sup>

สำหรับการดูแลช้างป่าในประเทศไทย หน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแลช้างป่าคือหมวดสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ซึ่งอยู่ในสังกัดกองบารุง กรมป่าไม้ ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2504 ทำหน้าที่ในการอนุรักษ์สัตว์ป่าทั่วประเทศ ซึ่งหมายรวมถึงช้างป่าด้วย ต่อมาปี พ.ศ. 2510 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นฝ่ายจัดการสัตว์ป่าแห่งชาติ และจัดตั้งเป็นกองทุนอนุรักษ์สัตว์ป่า เมื่อ พ.ศ. 2518<sup>21</sup> และในปัจจุบันอยู่ในระหว่างการปรับโครงสร้างองค์กรใหม่

## 2. ช้างเลี้ยง

ช้างเอเชียเป็นช้างที่ฉลาดและฝึกให้เชื่อง จึงมีคนนำมาเลี้ยงและฝึกให้ทำตามคำสั่งมาตั้งแต่โบราณ ทำให้ช้างมีบทบาทสำคัญต่อประวัติศาสตร์ ทั้งในด้านศาสนาและวัฒนธรรมของมนุษย์ในแถบภูมิภาคเอเชีย<sup>22</sup>

<sup>20</sup> สุรพล ดวงแข, บทสัมภาษณ์จากหนังสือพิมพ์ข่าวสด (28 มิถุนายน 2537).

<sup>21</sup> ดุสิต พานิชพัฒน์, ผ่อง เล่งยี และศรียาชา เจริญพานิช, "กฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า" หน้าที่ 4, กฎหมายสิ่งแวดล้อม หน้าที่ 1-7 (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2533), หน้า 195-196.

<sup>22</sup> คุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ, มูลนิธิ, ครงการอนุรักษ์ช้างเพื่อนคู่ป่า, หน้า 8.

ประเทศไทยในอดีตมีช่างป่าอาศัยอยู่บนแสนเข็อก จึงมีการจับช่างป่ามาฝึก เพื่อใช้งานด้านการสงคราม เช่น ในการทำสงครามยุทธหัตถี และในยามปกติก็ใช้ช่างเป็น พาหนะในการเดินทาง และแม้แต่ในพิธีกรรมทางศาสนาก็นิยมนำช่างเข้าร่วมด้วย ไม่ว่าจะเป็นงานบวช งานฉลองสมโภชต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างคนไทยกับช่างที่มี อย่างแน่นแฟ้นมาช้านาน

โดยเฉพาะสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นถือว่าช่างเผือกเป็นสัตว์คู่บารมีตลอดมา พระมหากษัตริย์องค์ใดที่มีช่างเผือกคู่บารมีมาก จะเชื่อพระองค์มีบุญญาธิการสูง เป็นสิริมงคล แก่บ้านเมือง ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ดังนั้นพระราชบัญญัติสำหรับรักษาช่างป่า พ.ศ. 2464 จึง ได้บัญญัติถึง ช่างต่าง ๆ 3 นามด้วยกันคือ ช่างสำคัญ ช่างสีปลาด และช่างเนียม โดยระบุ ลักษณะของช่างสำคัญว่ามีลักษณะมงคล 7 ประการ ได้แก่ ตาขาว เพดานขาว เล็บขาว ขนขาว ผืนหนังขาว หรือคล้ายสีหม้อใหม่ ขนหางขาว อกคอโคตรขาว หรือคล้ายสีหม้อใหม่ หากช่างตัวใดมีลักษณะ 1 ใน 7 ประการช่างคนให้ถือเป็นช่างปลาด ส่วนช่างเนียมนั้นได้แก่ ช่างที่มีลักษณะ 3 ประการคือ ผืนหนังดำ งามีลักษณะตั้งรูปปลีกกล้วย และเล็บดำ เมื่อมีผู้พบเห็น ช่างที่มีลักษณะดังกล่าวจะต้องแจ้งแก่ทางบ้านเมืองให้ทราบ ทางสำนักพระราชวังเมื่อได้รับ แจ้งจะส่งผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจตราคุณลักษณะ หากพบว่ามีความสมบูรณ์ทั้ง 7 ประการก็จะนำ ความขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อน้อมเกล้าฯ น้อมกระหม่อมถวายเป็นพระยาช่างคนคู่บารมีต่อไป 23

ในการประกอบราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น งานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา และงานพระราชพิธีฉัตรมงคล หรือ ในงานพระราชทานเลี้ยง เพื่อเป็นเกียรติแก่พระราช- อาคันตุกะ หรือ ผู้เป็นประมุขของต่างประเทศที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้วจะต้องนำช่าง เผือกที่สมโภชขึ้นระวางแล้ว แต่งเครื่องราชขนาภรณ์ไปยืนที่แทนเกยช่าง ด้านตะวันตกของ พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ในพระบรมมหาราชวังเพื่อประกอบพระเกียรติยศ 24

23 "ช่าง กับวันนี้ที่คงอยู่", VISION 900 (2537) : 15.

24 สุธลัทธิ อักษรวงศ์, ช่างไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2537), หน้า 25.



นอกจากช้างเลี้ยงมีบทบาทต่อสถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว ยังมีการเลี้ยงช้างเพื่อใช้ในการชักลากไม้ โดยเมื่อประมาณศตวรรษที่ผ่านมามีชาวอังกฤษได้เข้ามาทำไม้ในประเทศไทย และได้นำเอาวิธีการทำไม้ด้วยช้างเข้ามาเผยแพร่ ในสมัยนั้นจะมีช้างป่าจำนวนมากถูกจับมาฝึกและขายให้แก่บริษัทที่ทำไม้ ในขณะที่บทบาทเดิมของช้างไทยเปลี่ยนไป โดยเฉพาะการนำช้างมาใช้ในศึกสงครามนั้นได้ยุติลงอย่างสิ้นเชิง

การทำไม้ในอดีตประเทศไทยใช้ระบบเลือกตัด (Selection System) <sup>25</sup> คือไม้ที่จะตัดได้จะตั้งอยู่ห่างกัน การใช้พาหนะเข้าไปชักลากถึงโคนต้นไม้อุปสรรคนานับการประกอบกับมีต้นทุนสูง ดังนั้นการนำช้างจึงถูกนำมาแก้ปัญหาดังกล่าว เนื่องจากการขึ้นเขาลงเขาได้ดี เดินป่าโดยไม่ทำลายต้นไม้เล็ก ๆ ไม่ทำให้ดินแน่น ไม่ต้องตัดถนนอันจะทำให้ดินถล่มหรือถูกกัดเซาะ นอกจากนี้ช้างยังมีอายุการใช้งานถึง 50 ปี เมื่อเปรียบเทียบกับรถหรือเครื่องยนต์ ช้างไม่มีเครื่องเสีย ไม่ต้องเติมน้ำมันและไม่ก่อมลพิษ ดังนั้นช้างจึงมีบทบาทอย่างมากต่อการทำไม้ของไทย ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะการทำไม้สักทางภาคเหนือ ซึ่งเป็นการนำสัมปทานแก่บริษัทต่างประเทศ ส่วนใหญ่จะเป็นของชาวอังกฤษ บริษัทเหล่านี้ได้นำชาวอินเดีย และชาวพม่าที่มีความชำนาญในการทำไม้ลักษณะนี้ เข้ามาทำไม้ในประเทศไทยด้วย จนกระทั่งสัมปทานทำไม้ของบริษัทต่าง ๆ นี้ หมดไป องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจสังกัดกรมป่าไม้จึงถือกำเนิดขึ้น เพื่อวัตถุประสงค์ในการทำไม้ หารายได้ให้ทุนประเทศที่เสียหายจากภัยสงครามมหาเอเซียบูรพาเรื่อยมา นับตั้งแต่ พ.ศ. 2499 <sup>26</sup> องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้หรือ ออ.ป. เป็นองค์กรที่นำช้างมาใช้ในการทำไม้ที่มีระบบโดยจัดตั้ง "หน่วยช้าง" มีหน้าที่ชักลากไม้จากจุดโคนมากองรวมกันที่หน่วยรถ จะเข้ามารับช่วงบรรทุกไม้ออกจากป่า ออ.ป. จึงเริ่มตั้งศูนย์ฝึกลูกช้างขึ้นในปี พ.ศ. 2512 อยู่บนพื้นที่ 15 ไร่ ที่บ้านปางหละ อำเภองาว จังหวัดลำปาง เมื่อรัฐมนตรีขยายยกเลิกการทำไม้ทั่วประเทศ

<sup>25</sup> พิตยา หอมไกรลาส และประวิทย์ สุวณิชย์, "ชีวิติศคารช้างไทย : โรงเรียนช้างกลางป่า ศูนย์ฝึกลูกช้างแห่งแรกของไทย," สารคดี (กรกฎาคม 2537): 64.

<sup>26</sup> สุรจิต จามรมาน, "ช้าง ช้าง ช้าง," อสท. ปีที่ 33 (5 ธันวาคม 2535) : 67.

ความจำเป็นในการฝึกช้างเพื่อชักลากไม้จึงลดลง ปัจจุบันศูนย์ฝึกลูกช้างนี้เหลืออยู่แต่ช้างแก่ ช้างเจ็บ และช้างของกลางเท่านั้น ฐานะเป็นเหมือนโรงพยาบาลช้าง เพราะเมื่อ พ.ศ. 2534 มีการจัดตั้งศูนย์อนุรักษ์ช้างไทยขึ้นที่ บ้านทุ่งเกรียน อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง มีพื้นที่ 383 ไร่ติดต่อกับสวนป่าทุ่งเกรียน ไร่เป็นสถานที่ทำการฝึกลูกช้างแทนศูนย์เดิมที่อำเภอ งาว เพื่อเป็นการอนุรักษ์ศิลปะ และเอกลักษณ์การทำไม้ ช้างของไทย และเป็นแหล่งข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับช้างด้วย 27

ศูนย์ฝึกลูกช้างจะเปิดรับลูกช้างเข้าเรียนตั้งแต่อายุ 5 ขวบ ในวันแรกจะต้องมีการทบทวนพิธีพราดลูกช้าง หรือพิธีค่าจ้าง เป็นการแยกลูกช้างออกจากแม่ช้างเพื่อนำลูกช้าง มาฝึกโดยจะต้องแยกแม่ช้างไปอยู่ไกลๆ หรือไม่มีคาวัวกับต้นไม้ม แล้วจึงจับลูกช้างเข้าคอกและมัดส่วนต่างๆ ของร่างกายติดกับคอกอย่างแน่นหนา เป็นเวลาประมาณหนึ่งอาทิตย์ในระหว่างนั้น ครูช้างหรือแก่ช้างจะนำความประพฤติตัวช้าง ซึ่งส่วนมากจะเป็นเด็กขวยขวัยรุ่นที่พอเหมาะกับลูก ช้างให้มาทบทวนความคุ้นเคยกัน แล้วจึงค่อย ๆ ฝึกสอนให้ช้างรู้จักทำตามคำสั่งตามลำดับ ความ ผู้นี้จะเป็นผู้ดูแลช้างเชือกนี้ ด้วยความผูกพันกัน

เมื่อกล่าวถึงช้างเลี้ยง สิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้คือ คนเลี้ยงช้าง ซึ่งเรามักจะนึกถึง ชาวส่วย หรือชาวไทยกูย ตั้งรกรากอยู่แถบจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ และ อุบลราชธานี 28 เป็นกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมในการจับช้างป่ามาฝึกให้ทำงานตั้งแต่โบราณกาล จากบรรพบุรุษที่อยู่ทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ชาวส่วยเคยมีบทบาทอย่างมากในการจับ ช้างป่าจากประเทศกัมพูชามาขายให้กับผู้ทำไม้ทั่วประเทศ แต่เมื่อมีสงครามแถบกัมพูชาและ ลาวขึ้นประกอบกับที่มีกฎหมายห้ามจับสัตว์ป่าและจำนวนช้างป่าที่ลดลงมาก อาชีพจับช้างป่าขาย จึงต้องเลิกไปโดยปริยาย จากคนที่จับช้างป่าขายเปลี่ยนมาเป็นคนเลี้ยงช้างแทน

27 เรื่องเดียวกัน : 72-73.

28 ชื่น ศรีสวัสดิ์, หมู่บ้านช้างสุรินทร์, (สุรินทร์ : วิทยาลัยครูสุรินทร์, 2535),



ชาวสวนส่วนใหญ่มีอาชีพการทำนาและทำไร่ การเลี้ยงช้างเป็นอาชีพเสริมและมีความเชื่ออันฝังรากลึกซึ่งมีพิธีกรรมและวัฒนธรรมสืบทอดความเชื่อนี้มาตั้งแต่โบราณ ชาวสวนเชื่อว่าช้างเป็นสัตว์ประเสริฐ ที่จะนำโชคกลับมาสู่ผู้เป็นเจ้าของ เป็นความคิดที่ถ่ายทอดสั่งสมกันมานานหลายชั่วอายุคน พวกเขาจะปฏิบัติกับช้างเหมือนกับสมาชิกคนหนึ่งในครอบครัวที่ให้ความรักใคร่เอาใจใส่ตลอดเวลา

สำหรับช้างเลี้ยง เจ้าของจะให้อาหารที่ใกล้เคียงกับที่ช้างจะได้รับ เมื่ออยู่ในป่าตามธรรมชาติ เช่น ต้นกล้วย ต้นอ้อย ต้นไม้ หรือข้าวเปลือก ช้างชอบกินข้าวเปลือกผสมน้ำสาลีเล็กน้อย เพราะเกลือเป็นของจำเป็นสำหรับช้าง เมื่ออยู่ในป่าจะมีดินโป่งเป็นแหล่งที่แร่ธาตุที่บำรุงร่างกาย เมื่อมาทำงานหมู่บ้านหรือในเมือง เราต้องใช้เกลือแกงธรรมดาช่วยเป็นอาหารเสริมให้ช้างด้วย 29

อาชีพของช้างนอกจากการชักลากไม้แล้ว ช้างที่ถูกฝึกมาให้เป็นช้างบ้านจึงมีความคุ้นเคยใกล้ชิดกับคนเป็นอย่างดี ดังนั้นคนเลี้ยงช้างจึงนิยมนำช้างไปหารายได้ตามที่ต่าง ๆ รับจ้างที่วบรอยให้คนนั่ง ให้คนลอดท้องช้างเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์ ให้ช้างเข้าร่วมขบวนแห่ต่าง ๆ เช่น แห่นาค แห่กฐิน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานรับจ้างประจำตามสถานที่ท่องเที่ยว โรงแรม และรีสอร์ทต่าง ๆ เช่น บ้างช้างที่เชียงดาว ฟาร์มจระเข้ และสวนสามพราน เป็นต้น โดยมีค่าตอบแทนเดือนละประมาณ 3,000 - 5,000 บาทต่อเชือก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการแสดง ช้างยังมีงานในการร่วมแสดงในงานเทศกาลต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศ เช่น งานอนุสรณ์ดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี งานคล้องช้างในเหยียดจังหวัดพระนครศรีอยุธยา งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี งานประจำปีที่จังหวัดชัยภูมิ งานแข่งเรือที่อำเภอสะตึก งานช้างที่จังหวัดสุรินทร์ และงานแสดงสินค้านานาชาติที่ประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น 30

29 กองบรรณาธิการ, "ชีวิตพิศดารช้างไทย : ธรรมชาติของช้าง" : 81.

30 ชื่น ศรีสวัสดิ์, หมู่บ้านช้างสุรินทร์, หน้า 8-9.

สำหรับหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบช้างเลี้ยง ในปัจจุบันยังไม่มีหน่วยงานใดที่ดูแลรับผิดชอบโดยตรง มีเพียงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคือ งานทะเบียนสัตว์พาหนะในสังกัดกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่รับผิดชอบทะเบียนตัวรูปพรรณช้าง ตามพระราชบัญญัติสัตว์พาหนะ พ.ศ.2482 และกรมปศุสัตว์มีหน้าที่ตั้งค่ายตรวจ ตามพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ.2499

### 3. ความแตกต่างระหว่างช้างป่ากับช้างเลี้ยง

จากที่กล่าวมาแล้วว่าช้างป่าและช้างเลี้ยงเป็นสัตว์ชนิดพันธุ์เดียวกัน แต่เนื่องจากการจับช้างป่ามาฝึกให้เชื่องเพื่อใช้งาน และมีกฎหมายที่ตราขึ้นเพื่อจับบังคับช้างป่ากับช้างเลี้ยงแตกต่างกัน จึงทำให้สถานะของช้างทั้ง 2 ประเภทนี้แตกต่างกัน ในขณะที่ลักษณะทางชีววิทยาของช้างป่าและช้างเลี้ยงไม่มีความแตกต่าง ดังนั้นหากมีการนำช้างป่ากับช้างเลี้ยงมาเปรียบเทียบกันและทดสอบด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เช่น การตรวจดูลักษณะเนื้อเยื่อ การตรวจเลือด ตลอดจนถึงการพิสูจน์ความแตกต่างของงา อันได้แก่การสังเกตดูจากลักษณะทางกายภาพ เช่น ลายของเนื้องา รอยแตก หรือสีของงา\* และทางด้านเคมี เช่น การทดสอบกับสารเคมีที่เกิดปฏิกิริยา หรือการทดสอบคุณสมบัติในการเรืองแสง<sup>37</sup>

\* งาช้างนั้นหากดูจากภายนอกแล้วยากจะบอกได้ว่าเป็นงาของช้างชนิดใด แต่ถ้านำงานั้นมาผ่าดู จะสังเกตได้ว่างาช้างเอเชีย ไม่ว่าจะตัดตามยาวหรือตามขวาง จะเห็นเนื้องาเรียบ เป็นมันเนียนละเอียด ส่วนงาช้างแอฟริกาถ้าตัดตามขวางจะเห็นลายเป็นวงคล้ายวงปีของไม้ และถ้าตัดตามยาวจะเห็นเป็นลายเส้นยาว ๆ แต่ถ้าเป็นงาช้างเอเชียเหมือนกัน จะมีลายในลักษณะเดียวกันนี้

<sup>37</sup> สีฟ้า ละออง และดวงรัตน์ ฤทธิ์เที่ยง, การพิสูจน์งาช้างโบราณและงาช้างปัจจุบัน เอกสารการสรุปผลการวิจัย (กรุงเทพฯ : ส่วนวิจัยสัตว์ป่า สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้ ; มพป.) , หน้า 82.



ซึ่งจะสามารถทบทวนหาความแตกต่างในการบ่งชี้ชนิดของงาได้ว่าเป็นงาของช้างโบราณหรือช้างงานปัจจุบันได้ แต่ไม่อาจบ่งชี้ความแตกต่างของงาช้างเอเชียที่มีชนิดพันธุ์เดียวกันที่ได้รับการเลี้ยงดูหรือมีสภาพที่อยู่อาศัยต่างกันได้

อย่างไรก็ดีการสังเกตลักษณะระหว่างงาป่ากับงาเลี้ยงอาจพบความแตกต่างอยู่บ้าง เนื่องจากนิสัยความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน ซึ่งอาจแยกได้เป็น 2 ประการ คือ

1. ลักษณะผิวหนังของงาป่าและงาเลี้ยงมักจะต่างกัน โดยงาป่าจะมีผิวหนังเป็นริ้วรอย และหยาบ เนื่องจากงาป่าจะถูกหนามและกิ่งไม้เกี่ยวตามผิวหนัง จนมีแผลเป็นริ้วรอยขูดขีด นอกจากนี้ยังมีแมลงวันป่าซึ่งชอบมาขุดตามรูขุมขนของงาและฝังตัวเป็นหนอน ดูดกินเลือดของงาป่าจนเป็นแผลพุพอง<sup>32</sup> ในขณะที่งาเลี้ยงจะมีเจ้าของคอยดูแลอาบน้ำให้ ดังนั้นผิวหนังของงาเลี้ยงจึงเรียบสวยกว่า

2. ลักษณะงาของงาป่ามักไม่ค่อยยาว แต่จะมีลักษณะแบนตรงปลาย และด้านนอกของปลายงาแบนมากกว่าด้านใน ขณะที่งาเลี้ยงจะยาวและปลายกลมมนกว่างาป่า เนื่องจากงาป่าชอบลับงา โดยการใช้งาที่แทงตามกิ่งห้วยหรือตามผนังโพรง เพื่อแกะดินโพรงให้สว่างและเก็บกิน<sup>33</sup>

ถึงแม้จะสามารถสังเกตข้อแตกต่างระหว่างงาป่าและงาเลี้ยง ได้เล็กน้อย แต่ก็ไม่สามารถนำข้อแตกต่างเหล่านี้มาเป็นข้อบ่งชี้ได้อย่างแน่ชัด ว่างาตัวใดหรือเชือกใดเป็นงาป่าหรืองาเลี้ยงได้ เพราะเป็นแต่เพียงการสังเกตลักษณะจากภายนอกอย่างคร่าว ๆ และไม่เป็นที่ยอมรับผลถึงความเชื่อใดได้ เช่น อาจมีงาเลี้ยงที่เจ้าของไม่ได้เอามาใส่ที่งาอาบน้ำให้ จนผิวหนังหยาบเหมือนงาป่า หรืองาเลี้ยงที่มีนิสัยชอบลับงาหรือใช้งาที่แทงตามเสาหรือต้นไม้ต่าง ๆ จนงาด้านนอกแบน ก็อาจเป็นได้

32 กองบรรณาธิการ, "ชีวิตกษัตริย์ช้างไทย: ธรรมชาติของช้าง" : 83.

33 บุญส่ง เลขาฤๅล, ช้าง, หน้า 291.

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่ามีอาจพิสูจน์ถึงความแตกต่างระหว่างช้างป่ากับช้างเลี้ยง  
ในทางชีววิทยาหรือในทางอื่นใด ในขณะที่ ที่สามารถบ่งชี้ความแตกต่างของช้างทั้งสองประเภท  
นี้ได้ คงมีเพียงความต่างกันรอยสวานะทางกฎหมายซึ่งมนุษย์เป็นผู้กำหนดขึ้นเท่านั้น

## สภาพปัญหา

### 1. ช้างป่า

ช้างเอเชียในปัจจุบันได้ลดจำนวนลงอย่างมาก มีเหลืออยู่ในบังคลาเทศ ภูฏาน  
พม่า กัมพูชา จีน อินเดีย อินโดนีเซีย (แถบกาลิมันตันและสุมาตรา) ลาว มาเลเซีย (แหลม  
มาเลเซียและแคว้นซาบารห์) เนปาล ศรีลังกา เวียดนามและประเทศไทย ถูกจัดอยู่ในประเภท  
สัตว์ที่ตกอยู่ในอันตรายใกล้สูญพันธุ์<sup>34</sup>

ในปี 2520 นพ.บุญส่ง เลชะกุล ประเมินว่ามีช้างในประเทศไทยประมาณ  
2,600 - 4,500 ตัว ต่อมาในปี 2532 ศูนย์ข้อมูลสัตว์ป่า คาดว่าจะมีประชากรช้างป่าทั่ว  
ประเทศประมาณ 3,138 ตัว รอดอยู่ในพื้นที่อนุรักษ์ประมาณ 1,797 ตัว ในปี 2534 กอง  
อนุรักษ์สัตว์ป่า กรมป่าไม้ รอดคุณมัทนา ศรีกระจ่าง ได้ทำการศึกษาประชากรช้างในพื้นที่  
อนุรักษ์ทั่วประเทศ ปรากฏว่า มีประชากรช้างป่าเหลืออยู่ประมาณ 1,975 ตัว<sup>35</sup>

<sup>34</sup> คู่มือครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ, มูลนิธิ, โครงการอนุรักษ์ช้างเพื่อนคู่ป่า,  
หน้า 11.

<sup>35</sup> มัทนา ศรีกระจ่าง, "วิกฤตการณ์ช้างไทย," ท่องเที่ยวธรรมชาติ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2  
(กรกฎาคม 2537) : 90.



ตารางที่ 2 จำนวนช้างเอเชีย

ประเทศ	จำนวน (ตัว)	
	น้อยที่สุด	มากที่สุด
บังคลาเทศ	200	350
ภูฏาน	60	150
พม่า	3,000	10,000
เขมร	2,000	2,000
จีน	150	300
อินเดีย	17,310	22,120
อินโดนีเซีย		
กาลิมันตัน	100	500
สุมาตรา	2,800	5,000
ลาว	2,000	3,000
มาเลเซีย		
แหลมมาลายู	800	1,000
ซาบารัง	500	2,000
เนปาล	50	90
ศรีลังกา	2,700	3,200
เวียดนาม	1,500	2,000
ไทย	1,300	2,000
รวมทั้งหมด	34,470	53,710

แหล่งข้อมูล : สหภาพนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่า (IUCN) : 1990

จากจำนวนช้างป่าที่ลดลงจนเป็นที่น่ากลัวว่าจะสูญพันธุ์นี้ กำลังเผชิญกับปัญหาในด้านต่าง ๆ ซึ่งสามารถแยกเป็น 3 ประการ คือ

### 1.1 ปัญหาแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหาร

ปัญหาสำคัญประการแรกที่ส่งผลให้ช้างป่าลดจำนวนลง คือ การลดลงของพื้นที่ป่าในประเทศไทย ตั้งแต่ปี 2483 ที่มีพื้นที่ป่าคิดเป็น 80% ของพื้นที่ทั้งประเทศ แต่ในปัจจุบันพื้นที่ป่าลดลงเหลือเพียง 26% เท่านั้น จากการศึกษาที่ประชากรมนุษย์เพิ่มมากขึ้น มีความต้องการใช้ที่ดินมากขึ้น ทำให้ช้างต้องหาแหล่งที่อยู่ใหม่ที่ห่างจากความอุดมสมบูรณ์ 100 กิโลเมตร (แถบภูเขาสูง) <sup>36</sup>

เนื่องจากช้างเป็นสัตว์ที่ต้องการพื้นที่สำหรับการอยู่อาศัยในสภาพตามธรรมชาติที่กว้างขวางกว่าสัตว์อื่นๆ ช้างจึงเป็นสัตว์กลุ่มแรกที่ประสบปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยที่ถูกมนุษย์รบกวนและทำลาย ความต้องการพื้นที่ในการพัฒนาทางเกษตรกรรมและการอยู่อาศัย รวมถึงความต้องการใช้ไม้เพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดการบุกรุกทำลายป่า ประกอบกับการพัฒนาประเทศอย่างไม่มีการวางแผนที่รอบคอบและคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมและสัตว์ป่าของรัฐ เช่น การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในพื้นที่อนุรักษ์ การตัดถนน เข้าไปในพื้นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อช้างลดขนาดลง และด้วยเหตุที่ช้างเป็นสัตว์ใหญ่และต้องการอาหารในปริมาณมากจึงจึงไม่สามารถอาศัยอยู่ตามธรรมชาติในพื้นที่แคบ ๆ ในป่าที่กั้นคานอาหารซึ่งยากแก่การดำรงชีวิตเป็นอย่างยิ่ง <sup>37</sup>

<sup>36</sup> กองบรรณาธิการ, "ช้างไทยในยุคโลกาภิวัตน์ วิกฤตสุดท้ายที่ปลายทางวิวัฒนาการชีวิต," สยามอารยะ ปีที่ 2 ฉบับที่ 18 (มิถุนายน 2537) : 431-44.

<sup>37</sup> คู่มือครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ, มูลนิธิ, โครงการอนุรักษ์ช้างเพื่อนกุ่มป่า, หน้า 11.



ตารางที่ 3 พื้นที่ป่าที่เหลือนป่าที่มีการสำรวจระดับประเทศ

ปี พ.ศ.	เนื้อที่ป่าที่เหลือ	เปอร์เซ็นต์	หมายเหตุ
2483	256.0	80.0	โดยประมาณ
2504	171.0	53.3	ข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียม
2516	138.6	43.6	"
2519	124.0	38.6	"
2521	109.5	34.1	"
2525	97.9	30.5	"
2528	93.2	29.4	"
2531	89.8	28.0	"
2532	89.6	27.9	"
2535	83.3	26.0	"

แหล่งข้อมูล : กรมป่าไม้ใช้ข้อมูลจากดาวเทียม (LANSAT, SPOT, MOS-1) การใช้  
ดาวเทียมสำรวจข้อมูล เรียกว่า REMOTE SENSING

จากสภาพความเป็นอยู่ที่ยากลำบากนี้ทำให้ช้างลดจำนวนลง ดังตัวอย่าง  
เช่นกรณีในพื้นที่บางแห่งที่เคยมีช้างอาศัยอยู่แต่ปัจจุบันไม่ปรากฏช้างป่าในพื้นที่เหล่านี้อีก  
เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัดในจังหวัดสตูล พัทลุง ตรัง และเขตอุทยานชาติ  
ศรีสัชนาลัย จังหวัดสุรชัย สาเหตุที่ช้างป่าได้หายไปอาจมาจากการไม่สามารถอยู่ได้ในพื้นที่  
จำกัด หรือการถูกล่า ยังมีพื้นที่อีก 17 แห่งที่มีแนวโน้มจะเป็นเช่นนี้ ได้แก่ในเขตรักษาพันธุ์  
สัตว์ป่า 8 แห่ง คือ สลักพระ ภูวี่ อุทยานเสด็จในกรมหลวงชุมพร ลุ่มน้ำปาย ภูเมียง-ภูทอง  
แม่ตื่น ขัปลังกาและคอยผาช้าง ในเขตอุทยานแห่งชาติ 9 แห่ง คือ ทุ่งแสลงหลวง น้ำตกสี่ขีด  
เขาคิชฌกูฏ-ชะเมา เขาหลวง ภูพาน ห้วยน้ำดัง ป่าอุยบุรี หาดขนอม-หมู่เกาะทะเลใต้ และ  
คลองพนม

ประชากรช้างป่าที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่กระจายอยู่บนพื้นที่ขนาดเล็กแต่ละแห่งมีประชากรไม่มากนัก<sup>38</sup> พื้นที่ป่าที่มีความสำคัญต่อการอนุรักษ์การอนุรักษ์ช้างป่าทั่วประเทศมี 5 แห่ง คือ 39

1. ปีนป่าตะวันตก ประกอบด้วยพื้นที่หลักที่สำคัญคือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง และทุ่งใหญ่นเรศวร ซึ่งได้รับการประกาศให้เป็นมรดกโลก ตั้งแต่ปี 2532 และพื้นที่อนุรักษ์อื่นๆ อีก 15 แห่ง ได้แก่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอู้มปาง อุทยานแห่งชาติแม่วังก์ คลองลาน เขื่อนเขาแหลม เขื่อนศรีนครินทร์ เอรಾವัง เจสิมรัตนโรสินทร์ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ ป่าสงวนแห่งชาติน้ำจั้น เขาพระฤๅษี-บ่อแร่ และเกริงกระเวีย-หนองน้ำขั้ว รวมพื้นที่ประมาณ 15,432 ตารางกิโลเมตร มีประชากรช้างป่ารวมกันเกือบ 600 ตัว ส่วนใหญ่พื้นที่ป่าจะต่อเนื่องกันและยังติดต่อกับพื้นที่ป่าในเขตผว่าอีกด้วย จึงนับว่าเป็นแหล่งสำคัญที่สุดในประเทศไทย และสำคัญแห่งหนึ่งของโลกที่จะดำเนินโครงการเพื่อการอนุรักษ์ช้างป่าในระยะยาว นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ป่าของอุทยานแห่งชาติแก่งกระจานและป่าภูยบุรี จังหวัดเพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่ฟ้าหลวง จังหวัดราชบุรี ซึ่งมีพื้นที่รวมกันประมาณ 3,613 ตารางกิโลเมตร และติดต่อกับป่าประเทศพม่า มีช้างประมาณเกือบ 200 ตัวอีกด้วย
2. เขือกเขาเพชรบูรณ์ ประกอบด้วยพื้นที่ป่าสำคัญ คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว ภูหลวง และอุทยานแห่งชาติภูกระดึง น้ำหนาว ทุ่งแสลงหลวง ส่วนใหญ่พื้นที่เหล่านี้จะไม่ต่อเนื่องกัน มีพื้นที่รวมกันประมาณ 4,983 ตารางกิโลเมตร มีประชากรช้างป่ารวมกันประมาณ 400 ตัว
3. เขือกเขาสันกำแพง ได้แก่ พื้นที่เกาะดอนช้างใหญ่ของอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ประมาณ 2,186 ตารางกิโลเมตร มีประชากรช้างป่าประมาณ 300 ตัวและเขือกเขาตกรัก ประกอบด้วยอุทยานแห่งชาติทับลานและปางสีดา มีเนื้อที่รวมกัน 3,084 ตารางกิโลเมตร มีช้างประมาณ 100 ตัว

38 มีทนา ศรีกระจำง, "วิกฤตช้างไทย" : 93.

39 เรื่องเดียวกัน : 45.



4. เทือกเขาจันทบุรี ประกอบด้วย เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน และพื้นที่รอยต่อ 5 จังหวัด เขาสอยดาว อุทยานแห่งชาติเขาคิชฌกูฏ-ชะเมารวมเนื้อที่ประมาณ 1,833 ตารางกิโลเมตร มีช้างประมาณ 140 ตัว

5. ภาคาคัดฝั่งตะวันตก ประกอบด้วย เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคลองแสง อุทยานแห่งชาติเขาสก และแก่งกรุง พื้นที่ประมาณ 2,341 ตารางกิโลเมตร

ตารางที่ 4 จำนวนช้างในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า	พื้นที่ (ตร.กม.)	จำนวนช้าง
สลักพระ	859	20-35
คลองนาคา	480	20+
ภูเขี้ยว	1,560	100
เขาสอยดาว	745	30-40
ห้วยขาแข้ง/ทุ่งใหญ่นเรศวร	5,775	250-300
คลองแสง	1,156	24-75
ภูหลวง	848	125-175
ภูวัว	187	10-15
เขาบรรทัด	1,267	0-5
แม่ตื่น/อมก๋อย	2,397	125-175
รัตนงาช้าง	182	5
เขาอ่างฤๅไน	108	15-25
แม่น้ำคาง	489	25-75
ภูเมียง/ภูทอง	545	?
รวมทั้งหมด	16,598	750-1,045

ตารางที่ 5 จำนวนช้างในเขตอุทยานแห่งชาติ

เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า	พื้นที่ (ตร.กม.)	จำนวนช้าง
เขาใหญ่	2,168	250
ภูกระดึง	348	50-60
ทุ่งแสลงหลวง	1,262	5-20
น้ำหนาว	962	100
ภูพาน	664	12-15
เอราวัณ	550	10-15
เขาชะเมา	83	5-15
เขาคิชฌกูฏ	58	น้อยมาก
ดงห้วยลาด	59	น้อย
ศรีสัชนาลัย	213	น้อย
แก่งกระจาน	2,478	100-150
เขาสก	645	5-10
ทะเลบัน	101	น้อยมาก
คลองเพรา	444	20-30
ลานสาง	170	?
เขาหลวง	567	?
รวมทั้งหมด	10,772	557-665

แหล่งข้อมูล : สหภาพนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่า : 1990

ประมาณกันว่า ประชากรของช้างในประเทศไทยนั้น มีอยู่ประมาณ 750-1,045 ตัว ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 14 แห่งทั่วประเทศ และอีกประมาณ 550-665



ตัวในเขตอุทยานแห่งชาติ 16 แห่ง พื้นที่เหล่านี้มีอยู่เพียง 7 แห่งเท่านั้นที่มีช้างมากกว่า 100 ตัว และอีก 2 แห่งมีมากกว่า 200 ตัว ซึ่งนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมา ประมวลว่า ประชากรช้างได้ลดจำนวนลงอีก

จากการที่พื้นที่อยู่อาศัยของช้างมีจำกัด จนเป็นอุปสรรคต่อการอยู่รอดของช้างป่า นั้น นักชีววิทยาได้ให้ข้อสังเกตในเชิงทฤษฎีว่า<sup>40</sup> เผ่าพันธุ์ของช้างจะสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ด้วย ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลัก 2 ประการ คือ ประการแรก ประชากรช้างในพื้นที่นั้น ๆ ต้องมีจำนวนมากพอที่จะสามารถรักษาลักษณะทางพันธุกรรมต่างๆ เพื่อถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน (EFFECTIVE POPULATION SIZE OR GENE POOL SIZE) ประการที่ 2 อัตราการเพิ่มประชากรช้างต้องอยู่ในระดับที่สามารถรักษาจำนวนของช้างป่าแห่งนั้นไว้ได้นานพอที่จะมีเวลาปรับตัววิวัฒนาการตามธรรมชาติ เพื่อปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยที่จำนวนประชากรช้างที่จะส่งผลต่อความอยู่รอดในระยะยาวของช้างป่าได้นั้น ต้องเป็นช้างที่อยู่อาศัยเจริญพันธุ์ทั้งตัวผู้และตัวเมียในอัตราที่เหมาะสมด้วย

นอกจากปัญหาพื้นที่ป่าลดลงแล้วยังมีอุปสรรคประการที่สองในเรื่องของพื้นที่ป่าที่ถูกแบ่งกระจายไม่ติดต่อกันทำให้ช้างป่าบางส่วนติดอยู่ในพื้นที่ป่าเล็กๆ ซึ่งสภาพปัญหาเหล่านี้มีสาเหตุมาจาก 2 ประการดังต่อไปนี้ สาเหตุแรก เนื่องมาจากโครงการพัฒนาของรัฐที่ต้องเข้าไปใช้พื้นที่ในเขตนุรักษ์ เช่น ในกรณีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระแห่งกระเจาน จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแห่งแรกของประเทศไทย หุ่นสลักพระเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ ซึ่งช้างป่าจะพากันมาหากิน ที่บริเวณนี้ในช่วงฤดูฝนของทุกปี

เมื่อปี 2515 เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระถูกเปิดสอนพื้นที่บางส่วนเพื่อการให้สัมปทานเหมืองแร่ และในปี 2520 ได้ถูกเปิดสอนบางส่วนเพื่อการก่อสร้างเขื่อน

<sup>40</sup> กองบรรณาธิการ, "ช้างไทยในยุคโลกาภิวัตน์ วิกฤตสุดท้ายที่ปลายทางวิวัฒนาการชีวิต" สยามอารยะ : 45.

ศรีนครินทร์ รวมทั้งพื้นที่อพยพของราษฎรจากบริเวณที่น้ำท่วม พื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมจึงลดลงหลาย ตารางกิโลเมตร เหลือเพียง 532,000 ไร่ และทำให้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ เคยมี อาณาเขตติดกับทุ่งใหญ่นเรศวรห้วยขาแข้ง รวมทั้งป่าในประเทศไทย เมื่อมีการสร้างเขื่อนกั้น ขวางลำน้ำแควใหญ่ ป่าที่เคยเชื่อมต่อกันระหว่างป่าสลักพระกับป่าผืนใหญ่ ภูน้ำท่วมตัดขาด ช้างป่าบางส่วนจึงถูกกักอยู่ในป่าสลักพระและต้องประสบกับปัญหาขาดแคลนอาหารมากในฤดูแล้ง จนเป็นเหตุให้ช้างป่าหลายตัวถูกรุกพื้นที่ทำกินของชาวบ้านรอบ ๆ ป่า

สาเหตุประการที่สอง เนื่องมาจากการบุกรุกของราษฎรเข้ามาในเขต พื้นที่ป่า เช่น กรณีการบุกรุกเข้ามาจับจองพื้นที่ของราษฎร เพื่อการเพาะปลูกพืชไร่ต่าง ๆ ภายในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ อุทยานแห่งชาติทับลาน เขาชะเมา เขตอ่างฤๅไน และ เขาสอยดาว ซึ่งพื้นที่ต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นแหล่งอาหารของช้างป่า จากการบุกรุกพื้นที่ป่านี้ ทำให้ผืนป่าที่ติดต่อกันถูกตัดทอนลงและกลายสภาพเป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่การเกษตรของราษฎร ที่บุกรุก เมื่อช้างป่าอดอยาก จึงออกมาบุกรุกกินพืชไร่เหล่านั้น ในขั้นแรกชาวบ้านก็ชี้เสียง ประทัดขู่ ไล่เสียงปืนไล่ และถึงขั้นไล่ยิงช้างจนช้างบาดเจ็บและตายในที่สุด

จากการที่พื้นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของช้างลดลง และไม่ติดต่อกัน นี้ ส่งผลกระทบต่อช้างอย่างมาก เพราะเมื่อช้างไม่อาจเดินทางหมุนเวียนไปตามแหล่งอาหาร ต่าง ๆ ได้ ช้างจึงต้องหากินอยู่ในบริเวณเดิม ซึ่งในบางพื้นที่จะแห้งแล้งมาก และช้างจะกิน จนป่าเตียนโล่ง ทำให้ต้นไม้มัวมัวอาจหันตัวได้ทันต่อความต้องการอาหารของช้าง นอกจากนี้ยัง ส่งผลทำให้ช้างไม่มีโอกาสพบปะกับช้างตัวอื่น ๆ ส่งผลทำให้ไม่มีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ จึง อยู่ในสภาพการผสมพันธุ์ในวงญาติ (Inbreeding) ทำให้สายพันธุ์อ่อนแอลง โดยจะมีอัตราการตายในระยะแรกเกิดสูง หรือในบางครั้งทำให้ลูกช้างที่เกิดมาพิการ และช้างป่าเหล่านี้จะ ไม่สามารถพụngสายพันธุ์ต่อไปได้ 41

41 โรเบิร์ต จอห์น โคเบียส, "ช้างป่าบนเขาใหญ่ และโอกาสสูญพันธุ์ต่อไปในอนาคต," อสท. (2536) : 56-57.



ปัญหาประการสุดท้ายคือ การเสื่อมสภาพของพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ เพราะ ป่านอกจากจะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยแล้วยังเป็นแหล่งอาหารของช้างอีกด้วย ดังนั้นการแผ้วถาง ทาหลาย หรือทำให้เสื่อมสภาพซึ่งป่าไม้ ก่อผลกระทบต่อช้างในด้าน การขาดแคลนอาหาร เช่น การลักลอบตัดต้นไม้ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า แม้จะมีการจับกุมอยู่เสมอแต่ก็ทำได้ลำบากเพราะ ต้นไม้ไม่ได้ตัดราเมื่อบรรทุกอยู่บนรถแล้ว จะไม่อาจทราบได้ว่าเป็นไม้ในเขตหรือไม้ที่เอามา จากแปลงสัมปทาน นอกจากจะทำการจับกุมขณะกระทำผิดอยู่เท่านั้น

การทำให้เสื่อมสภาพนี้ยังรวมถึงการที่มีผู้ปล่อยสัตว์เลี้ยงเข้าไปหากิน ในพื้นที่อนุรักษ์ เช่น ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ มีวัว ควาย เข้าไปหากินในพื้นที่ถึง 4,000 - 5,000 ตัว นอกจากทำให้เกิดการแย่งแย่งอาหาร สดคุณภาพของพื้นที่ที่จะรองรับประชากรช้างป่าแล้วยังอาจทำให้ช้างติดโรคมาจากสัตว์เหล่านั้นอีกด้วย 42 จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้ แสดงถึงปัญหาด้านสภาพที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของช้างป่า ในสามประการคือ การลดลงของพื้นที่ป่า การที่พื้นที่ป่าไม่ติดต่อเป็นผืนเดียวกันตลอดจนถึงการเสื่อมสภาพของป่า ทั้งสามประการนี้ ทำให้เกิดความยากลำบากในการอยู่อาศัยและหาอาหาร ซึ่งไม่เพียงพอต่อความต้องการของช้างป่า นอกจากนั้นยังทำให้ช้างผสมพันธุ์กันในกลุ่มเป็นผล ทำให้สายพันธุ์อ่อนแอลง และในบางครั้งอาจติดโรคมาจากสัตว์เลี้ยงที่มีผู้ปล่อยเข้าไปในเขตที่อยู่ของช้างป่า จึงทำให้จำนวนช้างป่าลดลงอย่างมากในปัจจุบัน

## 1.2 ปัญหาการถูกล่า

สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้จำนวนช้างป่าลดลง คือ การถูกล่า เองา เนื้อ เล็บ อวัยวะเพศและลูกอ่อน ส่งผลทำให้อัตราส่วนเพศและโครงสร้างประชากร อยู่ในภาวะที่ไม่เหมาะสมที่จะสามารถขยายพันธุ์ เพิ่มจำนวน และดำรงเผ่าพันธุ์ในระยะยาวต่อไปได้ ซึ่งการลักลอบล่าช้างนี้เคยเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดของช้างในประเทศไทยระหว่างปี 2518-2522 ช้างถึง 91 ตัว ถูกฆ่าแม้กระทั่งงานเขตพื้นที่อนุรักษ์ และในช่วงปี 2530-2534 มีช้างถูกฆ่าและถูกจับออกจากป่า ถึง 86 ตัว 43

42 มัทนา ศรีกระจำจ, "วิกฤติช้างไทย" : 95.

43 เรื่องเดียวกัน : 95.

ช้างเอเชียถึงแม้จะมีงาเฉพาะตัวผู้ก็ตาม แต่อันตรายจากการถูกล่า เอาจางยังคงคุกคามต่อชีวิตช้างป่าเสมอมา ทว่าที่ช้างป่าในไทยที่มีงายาว ๆ พบเห็นได้ยาก นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ได้ตั้งข้อสมมติฐานว่า อาจมาจากสาเหตุที่ช้างมีงาถูกฆ่าเสียหมด เป็นจำนวนมาก ดังนั้นการสืบทอดทางพันธุกรรมของช้างที่มีงา จึงลดน้อยลง อาจส่งผลดีถึง ระยะต่อไปช้างไทยที่มีงาอาจสูญพันธุ์ไป แม้นับปัจจุบันการล่าช้างเอาจาง ยังคงมีอยู่ตลอดเห็น ได้จากมีการพบซากช้างป่าที่ถูกล่าเอาจางตามเขตอนุรักษ์ต่างๆ เช่น ที่อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ บริเวณทุ่งสูงเหลื่อม เมื่อปี 2535 มีซากช้างป่า 2 ตัว ถูกล่าและมีร่องรอยการเอาจางออกไป แล้ว<sup>44</sup> และยังคงพบเห็นการค้าช้างและผลิตภัณฑ์จากช้างที่มีอยู่ทั่วไปเช่น ในแถบปากช่องและ นครนายกยังคงมีร้านรับซื้องาช้างอย่างผิดกฎหมายอยู่ และจะส่งต่อกันเป็นทอด ๆ สู่ตลาดค้า งาช้างเถื่อน งาช้างที่ได้มาบางทีลักลอบส่งออกนอกประเทศตามชายแดนกับพม่าและลาวนำไป แกะสลักอย่างลวก ๆ แล้วส่งกลับเข้ามาในประเทศไทยในรูปงาช้างแกะสลัก

นอกจากนี้ช้างที่ไม่มีงาก็ยังคงตกอยู่ในภาวะอันตรายจากการถูกล่า เช่น เดียวกัน ดังกรณีที่เกิดที่อุทยานแห่งชาติภูพาน จังหวัดสกลนคร เมื่อประมาณเดือนมิถุนายน 2536 ช้างพังในวัยเจริญพันธุ์ (16 ปี) 1 ใน 8 ตัวของโขลงช้างป่าที่อาศัยอยู่ในป่าภูพาน ถูกยิงตายและเสียบเท้าทั้ง 4 ช้างถูกฆ่าและตัดขาทั้งหมด เหมือนช้างตัวอื่น ๆ ที่ถูกล่าในป่า แถบนี้ เนื่องจากคนอีสานมีความเชื่อว่า เสียบช้างสามารถนำมาเป็นส่วนผสมของยาบำรุงกำลัง เสียบช้างจึงมีราคาแพงมากขนาดที่พรานจะลี้มช้างทั้งตัวเพื่อเอาเสียบเพียงอย่างเดียว<sup>45</sup>

นอกจากงาและเสียบแล้ว ช้างป่ายังถูกล่าเพื่อเอาเนื้ออีกด้วยเนื่องจาก ช้างล่าง่ายกว่าสัตว์อื่น มีเนื้อมากกว่าพวกควาย เก้ง และหมูป่า โดยเนื้อช้างจะถูกส่งมาขาย ยังตลาดในแถบอำเภอปากช่อง อ้างว่าเป็นเนื้อควาย หรือเนื้อช้างเลี้ยงก็มี<sup>46</sup>

44 สักดิ์ ปิกรม, "ย้อนเส้นทางโศกนาฏกรรมที่เขวนรก," ป่าและทะเล (กันยายน 2535) : 48.

45 "ลี้มช้างกลางป่าภูพาน," ข่าวสด (28 มิถุนายน 2536) : 27.

46 บุญส่ง เลขะกุล, ธรรมชาติศึกษานานาชาติ ชุด 2 (กรุงเทพมหานคร : รอเตียนสโตร์, 2522), หน้า 387-392.



มีการจับลูกช้างป่าเพื่อเอามาขายตามสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ โดยทำเป็นกระบวนการ ซึ่งการจะได้ลูกช้างป่ามานั้น หมายความว่าต้องยิงแม่ช้างทิ้งจึงจะสามารถนำลูกช้างออกมาจากป่าได้ เพราะแม่ช้างจะรักและหวงลูกของมันมาก และบางทีการพรากลูกช้างมาอย่างไม่ทันหันจากป่าลูกช้างก็จะตายเสียก่อน เพราะยังไม่หย่านม ไม่สามารถกินพืชอื่น ๆ เป็นอาหารได้ นอกจากนี้ยังมีลูกช้างที่ไม่ว่างได้ดื่มนมแม่จะมีร่างกายอ่อนแอและขาดอาหาร

จากสภาพปัญหาดังกล่าว แสดงว่าในปัจจุบันยังคงมีการล่าช้างป่าอยู่ โดยเฉพาะช้างในวัยเจริญพันธุ์ซึ่งนับเป็นการสูญเสียทรัพยากรอย่างมาก เพราะนอกจากจะลดจำนวนประชากรช้างลงแล้ว ยังเป็นการตัดโอกาสที่จะเพิ่มประชากรช้างอีกด้วย

### 1.3 ปัญหาการถูกรบกวน

ปัญหาอีกประการหนึ่งของช้างป่าคือการถูกรบกวนจากมนุษย์ ได้แก่ กิจกรรมต่าง ๆ จากการท่องเที่ยว เช่น การส่องสัตว์ป่ากลางคืน และการตัดถนนเข้าไปในแหล่งที่อยู่อาศัยของช้างและสัตว์ป่าอื่น ๆ เช่น กรณีตัวอย่างของการตัดถนน ซึ่งเป็นการรบกวนการดำรงชีวิตอยู่ตามปกติของช้างป่า ถนนสายปราจีนบุรี-เขาใหญ่ ที่ตัดผ่านอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่<sup>47</sup> อันเป็นการรบกวนซึ่งสิ่งรบกวนทั้งหลาย อาทิ เสียงเครื่องยนต์ เสียงผู้คน และกลิ่นสารแปลกปลอมเหล่านี้สร้างความหวาดกลัวให้แก่ชีวิตสัตว์ป่า ทางผ่านของช้างที่เคยใช้เป็นเส้นทางในการดำรงชีวิต ถูกลดลงหรือตัดขาดออกจากกัน ทำให้ช้างต้องเปลี่ยนเส้นทางเดินใหม่โดยตัดผ่านน้ำตกเหวนรกที่ต้องเดินข้ามลำห้วยไปยังอีกฟากหนึ่ง ซึ่งในช่วงฤดูฝนน้ำป่าจะไหลป่าเร็วมาก ทำให้น้ำในลำห้วยไหลเชี่ยว เมื่อช้างข้ามไปทำให้ผลัดตกลงไปตามน้ำตกและปีนขึ้นไม่ได้จนกระทั่งตายไปในที่สุด จากสถิติเมื่อปี 2530 ปรากฏว่ามีช้างตกลงไปตาย 4 ตัว (เป็นแม่ช้าง 2 ตัว ลูกช้าง 2 ตัว) ในปี 2531 มีช้างตกลงไป 2 ตัว และในปี 2535 มีช้างตกลงไปอีก 8 ตัว

<sup>47</sup> คู่มือครองสัตว์ป่าและพรรณพืช, มูลนิธิ, "สรุปความสืบหน้าการศึกษาเกี่ยวกับช้างป่าเขาใหญ่," เอกสารสรุปผลการศึกษาวิจัยของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ (สิงหาคม 2536), หน้า 1.

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำกันเช่นนี้ ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่าเหตุที่ช้างต้องรีบร้อนข้ามลำห้วยขณะที่น้ำเชี่ยว แม้ช้างป่าจะมีการเคลื่อนย้ายที่หากินอยู่ตลอด แต่การเคลื่อนที่นั้นเป็นไปอย่างมีเหตุผลเหมือนกับมีการวางแผนไว้เป็นอย่างดี ดังนั้นการข้ามน้ำตกขณะที่น้ำเชี่ยวนั้น จึงต้องมีสภาพบังคับบางอย่างอื่นใดมาเป็นตัวประกอบเช่น ใจกลางช้างนั้นอาจถูกไล่ล่ามาแล้วเกิดตื่นกลัว จำเป็นต้องข้ามน้ำตกอย่างเร่งรีบเพื่อเอาตัวรอด<sup>48</sup> อย่างไรก็ตามก็ตีสาเหตุประการแรกที่พึงพิจารณา คือ การตัดถนนผ่านเส้นทางปกติของช้าง จนกระทั่งช้างต้องเปลี่ยนมาใช้เส้นทางที่เสี่ยงอันตรายเช่นนี้ เป็นการรบกวนต่อการดำรงชีวิตอยู่ของช้างป่าเป็นอย่างมาก

จากปัญหาการรบกวนจากมนุษย์นี้ ตามปกติการที่ช้างจะสืบพันธุ์ได้ ต้องมีอาหารบริบูรณ์ มีสภาพที่เหมาะสม และปราศจากการรบกวนจากภายนอก ดังนั้นการถูกรบกวนจากการส่องสัตว์ เสียงเครื่องยนต์ของรถยนต์ ส่งผลให้การเพิ่มประชากรของช้างป่าลดลง ในทางกลับกันการหยุดพักไม่กระทำอันเป็นการรบกวนช้าง เช่นการห้ามมิให้มีการพักแรมบนอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ตามมติคณะรัฐมนตรี ตั้งแต่วันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2535 เป็นต้นมานั้น ส่งผลให้พื้นที่ 30 ตารางกิโลเมตรที่เคยเป็นสถานที่ท่องเที่ยว เช่น บึงกาฬ และสนามกอล์ฟ ได้คืนสภาพสู่ความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น จึงทำให้สัตว์ป่าจำนวนมากออกมาหากินในบริเวณดังกล่าว นอกจากนี้ ยังทำให้สัตว์มีเวลามากขึ้นในช่วงกลางคืนอีกประมาณ 6 ชั่วโมง สำหรับหากินและสืบพันธุ์ ช้างจึงมีโอกาสได้เพิ่มประชากร จากผลการสำรวจเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2536 พบว่า มีจำนวนลูกช้างป่าที่อายุระหว่าง 6 เดือน ถึง 1 ปีเพิ่มขึ้น 49

จากปัญหาการถูกรบกวนโดยกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่น การตัดถนนและการท่องเที่ยวในเขตที่อยู่อาศัยของช้าง ก่อให้เกิดผลในด้านพฤติกรรมตามปกติของช้างที่เคยเรียนรู้มา เช่น การเดินตามเส้นทางเดิมเพื่อหมุนเวียนไปยังแหล่งอาหารต่าง ๆ รวมถึงการสืบพันธุ์เพื่อเพิ่มประชากรช้างป่าด้วย

48 สักดิ์ ปิกรม, "ย้อนรอยเส้นทางรศกนาฎกรรมที่เขวนรก," : 48.

49 "สัตว์ป่า," โลกสีเขียว (มีนาคม 2536) : 81.





## 2. ช้างเลี้ยง

ก่อนศตวรรษที่ 20 ประเทศไทยมีช้างเลี้ยงอยู่เป็นจำนวนมาก ในปี 2427 ที่ภาคเหนือมีช้างเลี้ยงเป็นสัตว์พาหนะจำนวนมากกว่า 20,000 เชือก แต่หลังจากนั้นประมาณ 60 ปี คือ ในปี พ.ศ. 2493 ปรากฏว่ามีช้างเลี้ยงเหลืออยู่เพียง 13,397 เชือก และได้ลดจำนวนลงเรื่อย ๆ จากรายงานของกรมปศุสัตว์ 50 ดังนี้

ตารางที่ 6 จำนวนช้างเลี้ยงในประเทศไทย

ปี พ.ศ.	จำนวนช้างเลี้ยง (เชือก)
2508	11,192
2512	11,022
2517	8,736
2521	6,311
2525	3,419
2529	3,216
2533	3,145
2535	2,934

ที่มา : กรมปศุสัตว์ ในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

จากตารางจะเห็นได้ว่าจำนวนช้างเลี้ยงลดลงเรื่อย ๆ จนเป็นที่น่าเกรงว่าจะสูญพันธุ์ไปมากที่สุด ซึ่งศึกษาได้ว่าช้างเลี้ยงได้ประสบกับปัญหาต่าง ๆ หลายประการ โดยแยกพิจารณาเป็น 3 ด้าน คือ

## 2.1 ปัญหาด้านสภาพความเป็นอยู่

ปัญหาสภาพความเป็นอยู่ของช้างเลี้ยง เป็นปัญหาที่เกี่ยวกับแหล่งอาหาร และสภาพที่อยู่อาศัยตลอดจนถึงวิธีการเลี้ยงดูช้างเลี้ยงซึ่งจะได้กล่าวเป็นลำดับต่อไป

ด้านแหล่งอาหารของช้างเลี้ยง สมัยก่อนช้างสามารถหาอาหารกินเองได้ตามป่าธรรมชาติ เนื่องจากสภาพป่าเรือนของราษฎรตั้งอยู่ห่างกันและมีต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นอาหารของช้างขึ้นตามที่ว่างเหล่านั้น จึงไม่เกิดปัญหาการขาดแคลนแหล่งอาหารที่จะนำมาเลี้ยงช้าง แต่ปัจจุบันปัญหาดังกล่าวได้เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากความจำเป็นในการใช้ประโยชน์จากที่ดินมีเพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่ป่าไม้ธรรมชาติเสื่อมโทรมลงจากการทำเกษตรกรรม ประกอบกับรัฐมีนโยบายที่มุ่งเน้นให้เอกชนเข้ามาช่วยในการปลูกป่า ตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 มีการจัดตั้งสำนักงานส่งเสริมการปลูกป่าภาคเอกชนขึ้นในสังกัดของกรมป่าไม้ มีการเน้นให้ปลูกไม้โตเร็ว คือ ยูคาลิปตัส เพื่อสนับสนุนการผลิตอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ<sup>51</sup> อย่างไรก็ดี การปลูกยูคาลิปตัสมา จะก่อให้เกิดผลที่ตามมาคือทำให้พืชชนิดอื่นไม่สามารถเจริญเติบโตได้ เพราะเหตุว่ายูคาลิปตัสจะดูดน้ำและแร่ธาตุจากดินมากจนไม่เหลือให้แก่พืชชนิดอื่นถือเป็นการทำลายระบบนิเวศน์ และยังทำให้สัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ขาดแคลนแหล่งอาหารอีกด้วย เช่น ในจังหวัดสุรินทร์ที่มีการเลี้ยงช้างประมาณ 200 เชือก ได้อาศัยแหล่งอาหารจากป่าทามอันเป็นที่สาธารณะที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในบริเวณตั้งแต่ริมแม่น้ำมูลไปจนถึงบ้านท่าตม

<sup>51</sup> วุจิตร ขำฟุ้ง, "ยถากรรมคนเลี้ยงช้าง สัตว์ลำบากมนุษย์ทุกข์ยาก," กรุงเทพฯ ธุรกิจ (5 พฤศจิกายน 2537) : 1-2.



บริเวณที่เรียกว่า สมมูลชี ซึ่งมีพื้นที่ถึง 2,600 ไร่ แต่ปัจจุบัน บริเวณดังกล่าวมีพื้นที่เหลือไม่ ถึง 1,000 ไร่ และยังคงถูกรอบครองเพื่อปลูกไม้โตเร็ว เช่น ยูคาลิปตัส นอกจากนี้ยังมีการ ฉีดพ่นยาฆ่าแมลงในพื้นที่ดังกล่าว เมื่อช่วงไปหากินในบริเวณนั้น แล้วส่วนมากจะล้มป่วยจน กระทั่งเสียชีวิต และเมื่อนำช้างที่ตายมาตรวจสอบ จึงพบว่าช้างเหล่านี้ได้เปื้อยจนขาด ซึ่ง สันนิษฐานได้ว่า อาจเกิดจากการกินอาหารที่มีสารพิษเข้าไป

การขาดแคลนแหล่งอาหารเช่นนี้ มีผลให้ความรู้ช้างนำช้างของตนออก เดินทางไปตามที่ต่าง ๆ เพื่อหาอาหารโดยเฉพาะในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานคร ซึ่งตาม ชานเมืองยังมีหญ้าขึ้นพอเป็นอาหารแก่ช้างได้

จากกรณีดังกล่าวมานี้เป็นกรณีแสดงถึงปัญหาในเรื่องการขาดแคลนแหล่ง อาหารอย่างมากของช้างเลี้ยงในปัจจุบัน ในขณะที่ภาครัฐให้ความสนใจต่อบุญชำน้อยเกินไป และปล่อยย้าให้คนเลี้ยงช้างเผชิญกับปัญหาแต่เพียงลำพัง

ในส่วนของสภาพที่อยู่อาศัยและการดูแลช้างเลี้ยงนั้น สามารถแยกปัญหา พิจารณาได้เป็น 2 ประเด็น คือ เกี่ยวกับสภาพสถานที่และวิธีการในการเลี้ยงช้างและเกี่ยวกับ การเปลี่ยนแปลงสภาพที่อยู่ โดยการนำช้างเลี้ยงไปปล่อย

1. ปัญหาในเรื่องสภาพของสถานที่และวิธีการเลี้ยงช้าง เนื่องจาก ช้างเป็นสัตว์ป่าโดยธรรมชาติและมีรูปร่างใหญ่ ดังนั้นการเลี้ยงดูช้าง จึงควรมีสภาพใกล้เคียง กับธรรมชาติ เช่น มีอาณาเขตกว้างเพื่อให้ช้างได้เดินออกกำลังกายและมีต้นไม้ให้ความร่มรื่น เป็นต้น แต่ปรากฏว่าในขณะที่มีการเลี้ยงช้างในสถานที่ ซึ่งมีสภาพตรงข้ามกับที่กล่าวมา อาทิ เลี้ยงช้างในพื้นที่จำกัด หรือล่อช้างให้อยู่กับที่ตลอดเวลา ทำให้ช้างไม่ได้ออกกำลังกาย จะส่งผลให้ช้างเกิดอาการเครียด ซึ่งสามารถสังเกตได้จากอาการสายหัวไปมาอยู่ตลอดเวลา

อันเป็นอาการทางจิตอย่างหนึ่งที่ทำให้ลดความเครียด 52 และการทำให้ข้างขึ้นอยู่กลางแดด ร้อนจัด หรือบนพื้นซีเมนต์ที่ร้อนเป็นเวลานาน ก่อให้เกิดผลเสียต่อข้าง เนื่องจากข้างเป็นสัตว์ไม่ทนแดดและชอบอยู่ในที่ร่มรื่น อาจทำให้ข้างเกิดอารมณ์หงุดหงิด จนทำอันตรายแก่บุคคลรอบข้างได้

นอกจากสถานที่ในการเลี้ยงข้างแล้ว การดูแลเอาใจใส่และความเข้าใจถึงธรรมชาติของข้าง เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นได้ เนื่องจากข้างเลี้ยงจำเป็นต้องมีความรู้หรือผู้ดูแลที่มีความคุ้นเคยกับข้างเชือกนั้นโดยเฉพาะ ในกรณีที่ความ หรือผู้ดูแลไม่เข้าใจของข้าง แต่เป็นผู้ที่รับจ้างมา จะไม่เอาใจใส่ข้างนั้นเท่าที่ควร หรือไม่เข้าใจถึงธรรมชาติของข้าง เช่น เมื่อถึงช่วงเวลาข้างจะตกมัน แต่ความข้างหรือผู้ดูแลไม่ทราบ หรือไม่ระวังที่จะควบคุมข้างไว้ให้ดี อาจทำให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สิน เพราะข้างอาละวาด

2. ปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพที่อยู่อาศัย โดยการนำข้างเลี้ยงไปปล่อยในป่า ถือเป็นปัญหาหนึ่งของปัญหาเรื่องสภาพความเป็นอยู่ของข้างเลี้ยงในปัจจุบัน ซึ่งมีสาเหตุ 2 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก เป็นสาเหตุมาจากการนำข้างมาเลี้ยงโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประดับบารมี จากที่ปรากฏว่ามีการนำข้างมาเลี้ยงตามบ้านเรือนของเอกชน หรือสถานที่ต่าง ๆ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประดับบารมี หรือเลี้ยงไว้ดูเล่นนั้น เมื่อพิจารณาจากสภาพของข้างที่โดยธรรมชาติแล้วอาศัยอยู่ในป่า การนำข้างมาเลี้ยงเป็นใบเพื่อประโยชน์ทางการใช้งาน และต่อมาเปลี่ยนเป็นการนำข้างมาแสดงเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการเลี้ยงข้าง

---

52 สิทธิเดช มหาสารวัตรกุล, "พलयมงคลผู้อาภัพ," เพื่อนข้าง ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-กันยายน 2537) : 21.



โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการยังชีพ ทำให้เหตุผลสมควรที่จะสนับสนุนให้มีการเลี้ยงช้างได้ แต่ การเลี้ยงช้างไว้ดูเล่นเพื่อเป็นการเสริมบารมี หรือเห็นว่าช้างมีความน่ารักนั้น เป็นการไม่ สมควร เนื่องจากการเลี้ยงดูช้างเป็นภาระหนักที่ต้องการความรู้ความเข้าใจ ตลอดจนถึงการ เอาใจใส่ ดูแลอย่างใกล้ชิด เป็นระยะเวลาานเท่ากับอายุของช้างเชือกนั้น ๆ ซึ่งอาจจะ นานถึง 50-60 ปี ขณะที่การเลี้ยงช้างเพื่อวัตถุประสงค์เช่นนี้ เจ้าของมักจะเป็นผู้มีฐานะดี มี หน้าที่การงานต้องรับผิดชอบมาก ดังนั้นความสนใจ เอาใจใส่ช้างจะมีอยู่ในระยะแรก ๆ เท่านั้น หลังจากนั้นจะเป็นหน้าที่ของผู้ดูแลช้างที่รับจ้างมา ซึ่งอาจมิได้ผูกพันกับช้างเท่าคนักและ อาจไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับช้างมากพอ หากมีการเปลี่ยนผู้ดูแลบ่อยจะทำให้ ามไม่มีความคุ้นเคย ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อช้างอายุมากขึ้น การควบคุมดูแลก็จะยากขึ้นตามลำดับ เพราะช้างจะตัวใหญ่ขึ้น มีกำลังมากขึ้นประกอบกับเริ่มมีอาการตม้น นอกจากนี้อาหารที่จะ ต้องนำมาเลี้ยงช้างในแต่ละวันมีปริมาณมาก ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายสูง ในขณะที่ผลตอบแทน คือความพึงพอใจในระยะสั้น ๆ ดังนั้น การเลี้ยงช้างโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประดับบารมีหรือ เพื่อไว้ดูเล่นจึงเป็นสาเหตุนำไปสู่การนำช้างเลี้ยงไปปล่อยในป่า

ประการที่สอง การเลี้ยงช้างถือเป็นภาระของผู้เลี้ยงอย่างมาก อันเป็นผลกระทบที่เกิดจากปัญหาในเรื่องแหล่งอาหาร และปัญหาสภาพการทำงาน จึงเป็นอีก สาเหตุหนึ่งที่มีการนำช้างไปปล่อยป่า

จากสาเหตุทั้งสองประการข้างต้นนี้ถือได้ว่า เป็นปัญหาที่สำคัญประการ หนึ่ง เนื่องจากช้างที่ถูกเลี้ยงมามีความใกล้ชิดกับคนจำเป็นต้องมีผู้ดูแล ทำให้ขาดการเรียนรู้ที่ จะดำรงชีวิตอยู่ในป่าธรรมชาติ เมื่อถูกนำไปปล่อยให้อยู่ในป่า ช้างจึงไม่สามารถปรับตัวได้ เพราะช้างเรียนรู้จากการสั่งสอนไม่ช้ด้วยสัญชาตญาณ เช่น ช้างจะไม่รู้จักทิ้งวงติงหญ้าจาก ดิน หรือดึงอาหารบนยอดไม้ที่สูง เพราะไม่เคยเรียนรู้มาก่อน ดังนั้น หากดึงไม้ได้ก็จะปล่อย หรือเช่นเวลาเดินช้างจะต้องทิ้งวงสัมผัสดินเพื่อหยั่งน้ำหนัก ดูว่าจะสามารถรับน้ำหนักตัว เองได้หรือไม่ ช้างบางเชือกหยั่งน้ำหนักไม่เป็นก็อาจจมดินหรือโคลน ทำให้ไม่สามารถขึ้นมาได้

บางเชือกเดินตกเขา เพราะเคยแต่เดินบนพื้นราบมาตลอด 53 ปัญหาเหล่านี้ย่อมส่งผลเสียต่อช้างและอาจทำให้มีโรคภัยเสียชีวิตได้ ซึ่งงานต่างประเทศถือว่าการนำสัตว์เลี้ยงที่เคยเลี้ยงในเมืองไปปล่อยในป่า เป็นการทรมานและทารุณต่อสัตว์อย่างหนึ่ง

สภาพปัญหาในเรื่องที่อยู่อาศัยและการเลี้ยงดู รวมถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพจากช้างที่เคยถูกเลี้ยงมาให้ดำรงชีวิตอยู่เองตามธรรมชาตินั้น มีกรณีตัวอย่างที่จะได้ศึกษาดังต่อไปนี้

#### ตัวอย่างที่ 1 กรณีช้างพลายมงคล ของพระยาเทเวศร วงศ์วิวัฒน์

ช้างพลายมงคลเป็นช้างที่พระยาเทเวศร วงศ์วิวัฒน์ เลี้ยงไว้วันสมัยนั้น อาณาเขตของบ้านกว้างขวาง มีผู้คนบริวารมากมาย พลายมงคลเป็นช้างที่ฉลาด เป็นที่รักใคร่ของทุกคนในบ้าน การเลี้ยงดูจึงปล่อยตามสบายโดยมิควาญช้างประจำตัวเป็นผู้คอยควบคุมดูแล ซึ่งก่อนช้างจะหละหลวม เพราะคิดว่าพลายมงคลเป็นช้างที่เชื่อง เมื่อช้างเริ่มมีน้ำหนักขึ้นออกมาจากขมับ ความฉิ่งไม่ได้สำไว้ กลับพาช้างออกไปเดินในย่านชุมชน ช้างเกิดอาการตกมันวิ่งไล่ผู้คน ความฉิ่งพลัดตกลงจากหลังช้างจึงถูกช้างเหยียบเสียชีวิต เมื่อไม่มีความฉิ่งคอยดูแลประกอภกับพระยาเทเวศรมีภารกิจมากขึ้น ช้างพลายมงคลจึงไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแล และเห็นว่าไม่อาจให้ความสุขแก่พลายมงคลได้พระยาเทเวศรจึงตัดสินใจส่งช้างกลับไปยังพระเจ้าเชียงใหม่ ในระหว่างการเดินทางคนเลี้ยงได้ล่่ามพลายมงคลไว้ที่ชายป่า เนื่องจากพลายมงคลได้รักการเลี้ยงดูเป็นช้างเมืองมาตลอด จึงไม่ได้เรียนรู้วิธีการมีชีวิตในป่า เมื่อพลายมงคลเดินไปที่ริมตลิ่ง ก็ไม่รู้ว่าควรเหยียบหยั่งน้ำหนักดูก่อนว่าจะรับน้ำหนักที่มากของตนได้หรือไม่ คงเดินเหมือนกับเป็นที่ดินในเมือง เมื่อเหยียบลงที่ดินขุย ตลิ่งจึงพังพาเอาตัวช้างตกลงไปในคลองเสียชีวิต 54

53 เรื่องเดียวกัน : 22.

54 สุธธิลักษณ์ อัทพันวงศ์, ช้างไทย, หน้า 115-127.



จากกรณีที่ได้ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างที่ 1 นี้ แสดงให้เห็นถึงปัญหา 2 ประการ คือ ประการแรก คือ การเลี้ยงช้างที่มัดมีการควบคุมดูแลเรื่องความปลอดภัย เนื่องจากช้างที่เริ่มเข้าสู่วัยเจริญพันธุ์ จะมีอาการตกมัน แต่ผู้ดูแลช้างไม่ได้เอาใจใส่ และประมาท เมื่อเห็นช้างเริ่มมีน้ำมันไหลออกมา แต่มัดล่ามโซ่ช้างเอาไว้ กลับพาช้างออกไปเดินในที่ชุมชน ช้างเห็นคนพลุกพล่าน จึงหงุดหงิดและวิ่งไล่ผู้คนจนมีผู้เสียชีวิตจากกรณีดังกล่าว

ประการที่สอง แสดงถึงปัญหาอันมีสาเหตุมาจากวัตถุประสงค์ในการเลี้ยงช้างเพื่อเป็นสัตว์เลี้ยงประดับขบวน ในขณะที่เจ้าของไม่มีเวลาดูแลเอาใจใส่ เมื่อไม่ประสงค์จะเลี้ยงช้างนั้นไว้อีกต่อไป จึงนำช้างไปปล่อย หรือเปลี่ยนสภาพที่อยู่ของช้างให้ไปอยู่ในป่า ช้างไม่อาจปรับตัวได้ทันที ก่อให้เกิดอันตรายแก่ช้างชิ้นานที่สุด

#### ตัวอย่างที่ 2 กรณีช้างพลายมงคลานปัจจุบัน

ช้างพลายมงคลานตัวอย่างที่สองนี้ เป็นคนละเชือกกับตัวอย่างแรก เพียงแต่บังเอิญที่มีชื่อเหมือนกันเท่านั้น ช้างเชือกนี้เป็นช้างที่เจ้าของโรงงานได้รับมอบมาเป็นของขวัญ เนื่องในวันคล้ายวันเกิด ตั้งแต่อายุได้ 4 เดือน และถูกเลี้ยงอยู่ในโรงงาน ซึ่งเคยมีสภาพแวดล้อมที่ต่างจากปัจจุบันคือ โรงงานตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นทุ่งนา แต่ต่อมาเมื่อมีการขยายเมือง ทำให้บริเวณรอบ ๆ โรงงานกลายเป็นเมืองมากขึ้น และไม่มีพื้นที่มากพอให้ช้างพลายมงคลานเดินเล่น และหาอาหารกินได้ จึงถูกล่ามโซ่สั้น ๆ ไว้กับเสา ปล่อยให้ควาญช้างนำหญ้าที่มีปริมาณจำกัดมาเลี้ยง ทำให้ช้างพลายมงคลานได้รับอาหารไม่เพียงพอ (ปกติช้างต้องการอาหารวันละ 200 กิโลกรัม) รวมทั้งแร่ธาตุต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อร่างกาย ช้างพลายมงคลานมีอาการสายหัวอยู่ตลอดเวลา ประกอบกับกำลังเข้าสู่วัยที่พร้อมจะตกมัน เจ้าของจึงตัดสินใจบริจาคช้างพลายมงคลานให้แก่องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ เมื่อ พ.ศ. 2536

จากกรณีตัวอย่างที่ได้ยกขึ้นมา นี้ ได้แสดงถึงปัญหาในเรื่องสภาพการเลี้ยงดูที่ไม่เหมาะสม คือมีพื้นที่จำกัดจนต้องล่ามโซ่ช้างให้อยู่กับที่ ช้างจึงไม่มีโอกาสได้เดินออกกำลังกายจนเกิดอาการผิดปกติเป็นผลเสียต่อสุขภาพของช้าง และยังมีปัญหาเดียวกันกับกรณีแรกในเรื่องของวัตถุประสงค์ในการเลี้ยงช้าง เพื่อไว้ดูเล่นเป็นสัตว์เลี้ยงภายในบ้าน โดยมิได้ใช้

ประโยชน์อันใด และจากเหตุผลทั้งสองประการนี้ทำให้ต้องบริจาคช่างให้แก่องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ แต่ถ้าหากว่ามีกรณีเช่นนี้เกิดขึ้นเรื่อย ๆ สถานที่ในการเลี้ยงช่างอาจไม่พอเพียงที่จะรองรับช่างซึ่งนำมาบริจาค เป็นจำนวนมาก ๆ ได้

## 2.2 ปัญหาด้านสภาพการทำงาน

จากการที่ช่างเป็นสัตว์ที่เลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน โดยเฉพาะงานที่ต้องใช้กำลัง เช่น การชักลากไม้ เคยใช้เป็นพาหนะขนสัมภาระเดินทางป่าทึบกันดาร ที่รถบรรทุกและเครื่องจักรกลอื่น ๆ เข้าไปไม่ถึง จึงทำให้ช่างมีประโยชน์จากการใช้แรงงานในอุตสาหกรรมป่าไม้ แต่สาเหตุของปัญหาเกิดจากการยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ ไม่มีการทำป่าไม้อีกต่อไปในประเทศไทย การที่รัฐบาลทำเช่นนี้เป็นผลดีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ แต่ในทางกลับกันได้ส่งผลกระทบต่อช่างเลี้ยงอย่างมาก เพราะทำให้ช่างเลี้ยงจำนวนมากประสบปัญหาการไม่มีงานทำ รวมถึงกระทบต่อความอยู่ดีและครอบครัว เนื่องจากการขาดรายได้ในการประกอบอาชีพ

จากปัญหาการไม่มีงานทำอันเนื่องมาจากการปิดป่านี้ ได้ส่งผลสืบเนื่องเป็นปัญหาในสภาพการทำงานต่อมาอีก 2 ประการด้วยกัน กล่าวคือ ประการแรกเป็นปัญหาจากการที่ช่างทำงานชักลากไม้เดือน เพราะถึงแม้รัฐบาลทำการปิดป่า แต่ก็ยังมีพ่อค้าไม้เดือนลักลอบตัดไม้อยู่ตลอดเวลา ช่างที่เจ้าของไม่สามารถใช้ทำประโยชน์อื่นได้อาจถูกขายให้กับนายทุนที่นำช่างไปชักลากไม้เดือนผิดกฎหมาย เมื่อทางการจับได้ ช่างจึงตกเป็นช่างของกลางอยู่ในระหว่างการดำเนินคดีกับเจ้าของในข้อหากระทำผิดตามพระราชบัญญัติป่าไม้ การจับช่างของกลางที่ชักลากไม้เดือน เมื่อจับมาได้แต่เจ้าหน้าที่ตำรวจ หรือเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ ซึ่งไม่มีความรู้เรื่องช่างไม่สามารถบังคับหรือควบคุมให้ช่างทำตามคำสั่งได้ จำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจจากองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ประกอบกับสถานที่ในการดูแลช่างไม้เอื้ออำนวย จึงจำเป็นต้องนำช่างของกลางเหล่านี้ไปเลี้ยงไว้ที่ศูนย์ช่างขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ที่บ้านบางหละ ซึ่งจำเป็นต้องรับดูแลช่างของกลางไว้เป็นจำนวนหลายร้อยคน ขณะที่กำลังเจ้าหน้าที่ และงบประมาณมีอยู่จำกัด ช่างบางรายก็ขาดเงินจากการทำงานอย่างหนัก บาง



เชือกขาหักเดินไม่ได้ต้องลากขาข้างที่ซักรได้แทน บางเชือกหลังหักจากการถูกไม้รันทับใส่ หลังระหว่างทำงานในป่าลึก เช่นเดียวกับหลายเชือกที่มีอาการปวดด้วยโรคคอบวม โรค แอนแทรกซ์ โรคพยาธิในหัวใจ โรคเชื้อรา แผลต่างๆ และบาดทะยัก 55 ข้างเหล่านี้ ต้องทนทุกข์ทรมานอย่างมาก ผมมองเห็นกระดูก นอกจากอาการเจ็บป่วยจากโรคภัยแล้ว ข้างลากไม้เดือนยังถูกบังคับให้ทำงานหนัก ตลอดวันตลอดคืนไม่มีการพักผ่อน และไม่ได้กินอาหารอย่างเพียงพอ หากทำงานไม้หาก็จะถูกบังคับให้กินยาม้า เมื่อข้างไม้ได้กินยาม้าก็จะมีอาการเซื่องซึม ไม่มีเรี่ยวแรงเดินและทำงานต่อไปไม่ได้

จากปัญหาดังกล่าวส่งผลให้มีข้างของกลางที่ถูกจับมาจำนวนหนึ่งและมี ข้างที่ป่วยเจ็บจนถึงพิการจากการชักลากไม้เดือน ถูกส่งมาให้อยู่ในความดูแลขององค์การ อุคสากรรมป่าไม้ ซึ่งเป็นปัญหาอย่างหนักของหน่วยงานนี้ เนื่องจากไม้มีงบประมาณเพียงพอที่จะดูแลข้างจำนวนมากได้ จึงต้องอาศัยการปล่อยข้างเข้าไปหากินในป่าแถบนั้นซึ่งป่าบริเวณ บ้านปางหละจะมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าเมื่อเทียบกับบริเวณเชิงดอยขุนตาน แต่เมื่อถึงฤดูแล้ง ป่าแถบนี้จะไม่มีความชุ่มชื้นหรือต้นไม้สด ๆ ให้ข้างกินเป็นอาหารได้ ตลอดจนอากาศก็ร้อนแห้งแล้ง ไม้ถูกกับธรรมชาติของข้าง ดังนั้น อาหารของข้างจึงต้องสั่งมาจากจังหวัดแพร่ หรือจังหวัด เชียงราย เพราะในสองจังหวัดนี้มีไม้ป่ามากพอที่จะตัดส่งมาเลี้ยงข้างได้

ปัญหาสภาพการทำงานของข้างนอกจากในเรื่องข้างที่ชักลากไม้เดือน แล้ว ข้างซึ่งนำมาแสดงตามสถานที่ต่าง ๆ ประสบปัญหาเช่นกัน กล่าวคือ ข้างนักแสดงนั้นมี จำนวนมากกว่าสถานที่ต่าง ๆ ที่สามารถจะรองรับ จึงมีข้างจำนวนมากที่ขาดแหล่งหารายได้ใน ขณะทำงานแสดงของข้างประจำปี ซึ่งทางจังหวัดได้จัดขึ้นมีน้อยเกินไป และให้ค่าตอบแทนต่ำ

---

55 กองบรรณาธิการ, "ข้างไทยในยุคโลกาภิวัตน์ วิกฤตสุดท้ายที่ปลายวิวัฒนาการ ชีวีต" : 47-48.

เช่น งานแสดงช้างที่จังหวัดสุรินทร์ จัดขึ้นเพียงปีละ 2 ครั้ง และรายได้ที่ได้รับจากการแสดง  
งานแต่ละปี เพียงเชือกละ 2,000-3,000 บาท <sup>56</sup>

ดังนั้นทางออกของช้างเลี้ยง คือ การที่นำช้างเดินทางมายังเมืองใหญ่  
เพื่อเป็นการหารายได้ นอกจากนี้ ช่วงที่ต้องไปร่วมงานแสดงประจำปีช้างจึงต้องออกเร่รอน  
หางานทำ เช่นนำหัตถ์ตลอดทั้งช้างเพื่อสะเคาะเคราะห์ ซึ่งการนำช้างเข้ามาเดินในเมืองใหญ่  
ที่มีความแออัด นอกจากจะเป็นการเสี่ยงต่อการได้รับอุบัติเหตุแล้ว ยังอาจก่อให้เกิดปัญหาตาม  
มา เนื่องจากการจราจรคับคั่งมีฝุ่นและมลพิษประกออบกับอากาศที่ร้อนอบอ้าว รวมถึงเสียงที่อึกทัก  
ต่าง ๆ ทำให้ช้างหงุดหงิดงายขึ้น และอาละวาดได้ นอกจากนี้ช้างซึ่งมีกำลังมากอาจก่อความ  
เสียหายให้แก่ทรัพย์สิน และบุคคลอื่นได้ โดยมีได้มีเจตนา ประกอบกับการอุบัติเหตุร้ายอาจไม่  
ทันต่อสถานการณ์ และวิธีการควบคุมเหตุร้ายอาจกระทำเกินสมควรแก่เหตุ ทำให้ต้องสูญเสีย  
ช้างเชือกนั้นไปอย่างน่าเสียดาย

นอกจากนี้ปัญหาในด้านการทำงานของช้างเลี้ยงในส่วนหนึ่งเป็นการ  
ทารุณสัตว์ ซึ่งคนทั่วไปเห็นเป็นเรื่องธรรมดา เพราะคิดว่าเป็นเรื่องของสัตว์ โดยที่มิได้นึกถึง  
ว่าสัตว์ก็มีชีวิตเช่นเดียวกับมนุษย์ ในขณะที่คนต่างชาติมองว่าคนไทยนิยมการทารุณสัตว์ ทั้งที่ใน  
บางครั้งการกระทำดังกล่าวไม่ได้เจตนาให้สัตว์ทรมาน เช่น การนำช้างไปเล่นละครสัตว์  
การนำช้างเดินไปตามเชือกที่สูงจากพื้นดินมาก ซึ่งตามธรรมชาติของช้างนั้นการจะเดินไปทาง  
ใดจะต้องให้แน่ใจเสียก่อนว่าปลอดภัย การที่คนเลี้ยงช้างบังคับพาให้ช้างเดินได้เชือกนั้นเป็นการ  
บังคับจิตใจให้สัตว์กระทำในสิ่งที่ฝืนธรรมชาติ และกว่าที่ช้างจะสามารถเดินแสดงได้นั้นหมาย  
ถึงช้างเชือกนั้นจะต้องฝึกเดินหลายต่อหลายครั้งก่อนการแสดง นอกจากนี้ความสูงของเส้นเชือก  
จากพื้นดินประมาณ 1 เมตรขึ้นไป เพื่อต้องการกระตุ้นผู้ชมให้ตื่นเต้นเร้าใจ แต่ถ้าหากช้าง  
เกิดพลัดตกลงมาย่อมเป็นอันตรายแก่ช้างอย่างแน่นอน

<sup>56</sup> ฤกษ์ภา แก้วปลั่ง, "บทอวสานเผ่าไทย-กวย : ตำนานการเดินทางของนักรบ  
เผ่าไทย-กวย" : 37.



จากปัญหาสภาพการทำงานของช่างในการหาเลี้ยงชีพในปัจจุบันเป็นแรงกดดันให้ช่างและช่างต้องทำงานที่เสี่ยงอันตรายมากขึ้น และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ช่างได้รับอุบัติเหตุ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อช่างได้รับอุบัติเหตุต่าง ๆ ก็มีข่าวว่าจะได้รับการรักษาพยาบาลอย่างดี ยังมีปัญหาด้านการรักษาพยาบาลอยู่มากน้อย ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

### 2.3 ปัญหาด้านการรักษาพยาบาลและการขยายพันธุ์

สาเหตุที่ทำให้ช่างเจ็บป่วยได้มีหลายสาเหตุ คือ สภาพที่อยู่อาศัยไม่เหมาะสม การขาดอาหาร อุบัติเหตุจากการทำงานและการเดินทางไปตามที่ต่าง ๆ การรักษาพยาบาลช่างนั้นจะต้องมีลักษณะพิเศษ เนื่องจากช่างมีสรีระที่ต่างจากสัตว์อื่น เช่น มีร่างกายที่ใหญ่โตและมีน้ำหนักมาก ดังนั้นจึงต้องอาศัยเครื่องมือ ตลอดจนถึงวิธีการในการรักษาพยาบาลที่แตกต่างกว่าสัตว์อื่น ๆ

ปัญหาและอุปสรรคของสัตวแพทย์ที่เกี่ยวข้องกับช่าง คือ การขาดอุปกรณ์และเวชภัณฑ์สำหรับใช้เฉพาะช่าง เช่น ยาสำหรับช่าง ซึ่งไม่อาจหาได้ในประเทศไทย ตลอดจนเครื่องมือช่างขนาดใหญ่ และการขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ เรื่องการรักษาพยาบาลช่าง <sup>57</sup>

นอกจากนี้ ยังมีปัญหาด้านเรื่องเป็นเจ้าของช่าง ให้นำช่างที่เจ็บป่วยมารับการรักษาจากสัตวแพทย์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านนี้ ซึ่งมีสาเหตุหลายประการ อาทิ ความไม่คุ้มค่าแห่งการเลี้ยงช่าง เพื่อการเลี้ยงช่างนี้ มีผลกระทบในทางลบแก่ตัวช่าง เพราะเมื่อเจ้าของต้องเลี้ยงช่างโดยไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด เจ้าของก็อาจไม่ดูแลช่างให้สมบูรณ์เท่าที่เคยปฏิบัติมา เป็นเหตุให้ช่างเจ็บป่วย และล้มตายลงในที่สุดและอาจจะไม่ผสมพันธุ์ตามฤดูกาลอีกต่อไป

<sup>57</sup> ปานเทพ รัตนากร, "สัตวแพทย์กับช่าง" เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องอนาคตช่างไทย บทเรียนจากอินเดีย ณ RECOFTC มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วันที่ 22 มกราคม 2537 : 24.

และสาเหตุอีกประการหนึ่ง คืออาการเจ็บป่วยของช้างนั้นมาจากน้าช้างไปทำงานที่ผิดกฎหมาย เช่น การชักลากไม้เถื่อน ดังนั้นเมื่อช้างได้รับบาดเจ็บจึงไม่มารับการรักษาเพราะเจ้าของเกรงกลัวความผิด จึงไม่อยากแสดงตัว

ในเรื่องการสืบพันธุ์ หรือขยายพันธุ์ ช้างเลี้ยงเป็นอีกปัญหาหนึ่งงานปัจจุบันที่ส่งผลให้ช้างเลี้ยงที่มีอยู่ลดจำนวนลงเป็นลำดับ เนื่องจากโอกาสที่จะผสมพันธุ์ให้กำเนิดลูกนั้นยากมาก ช้างตัวเมียจะตั้งท้องได้เมื่อมีตัวผู้มาผสมพันธุ์ขณะที่ช้างกำลังสุก ซึ่งระยะเวลาที่ช้างกำลังสุกนั้น เป็นระยะเวลาสั้นมาก และช้างตัวผู้เท่านั้นที่จะรู้ช่วงเวลาที่เหมาะสมจะเข้าผสมพันธุ์ เนื่องจากช้างต้องทำงานตลอดเวลาเพื่อให้พ่อแก่ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดู ช้างจึงไม่ค่อยมีเวลาได้ใกล้ชิดกันนานช่วงพอที่จะผสมพันธุ์เพื่อจะตกลูกได้ นอกจากนี้เจ้าของช้างบางราย รอดยมากเป็น เจ้าของช้างที่นำช้างไปชักลากไม้เถื่อน ไม่นิยมที่จะให้ช้างตั้งท้อง เพราะเมื่อช้างตั้งท้องจะทำให้ไม่สามารถทำงานได้ ทำให้ช้างเกิดความเครียด เมื่อช้างคลอดจำนวนลงอย่างมาก และกำลังจะสูญพันธุ์ไป ทำให้ไม่สามารถจับช้างมาใช้ทดแทนช้างเลี้ยงที่มีอยู่ได้อย่างแต่ก่อน จำนวนช้างเลี้ยงจึงลดลงอย่างรวดเร็วตามไปด้วย และมีผลทำให้ช้างมีราคาแพงขึ้น เพราะสถานที่ท่องเที่ยวและโรงแรมต่าง ๆ ยังมีความต้องการช้างอยู่ จะทำให้เกิดขบวนการฆ่าแม่ช้างป่าเพื่อจับลูกช้างมาขาย 58

จากปัญหาในการรักษาพยาบาลและการขยายพันธุ์ช้างเลี้ยงนี้ กรณีตัวอย่างที่แสดงถึงปัญหาการขาดแคลนสัตวแพทย์และอุปกรณ์การรักษาสัตว์ป่าใหญ่ อย่างเช่น ช้างคือกรณีของช้างพังคานปั้น

#### กรณีตัวอย่าง ช้างพังคานปั้น

ช้างพังคานปั้นเป็นช้างอยู่ที่หมู่บ้านตากกลาง จังหวัดสุรินทร์ มีอาการตลอดคิดปกติ เมื่อเจ้าของช้างแจ้งขอความช่วยเหลือจากทางอำเภอ และเจ้าหน้าที่จังหวัดแต่



ไม่มีใครเดินทางมาดู เจ้าของช้างซึ่งเป็นสมาชิกของมูลนิธิคนรักช้าง จึงแจ้งขอความช่วยเหลือมาทางกรุงเทพ คณะสัตวแพทย์จึงเดินทางไปดู แต่การเดินทางไปกินเวลานาน ในระหว่างนั้นอาการของพังค้ำบ้านทรุดหนักลง ทุกฝ่ายจึงตัดสินใจผ่าตัดคนลากช้างออกกันเองโดยคณะหมอท้องถิ่น ลูกช้างได้เสียชีวิตตั้งแต่อยู่ในท้อง จึงต้องใช้คนเกือบ 20 คน ช่วยกันฉุดออก เพราะเกรงว่าจะทำให้แม่ช้างเสียชีวิตไปด้วย แต่การช่วยเหลือวิธีนี้จึงไม่อาจช่วยชีวิตของพังค้ำบ้านได้ 59

กรณีดังกล่าวเป็นการแสดงถึงปัญหา การขาดแคลนสัตวแพทย์ผู้มีความรู้เรื่องช้างประจำท้องถิ่นโดยเฉพาะที่มีช้างอยู่มาก เช่น หมู่บ้านตากกลางนี้ นอกจากนี้การขาดความรู้และประสบการณ์ก็เป็นส่วนหนึ่งของปัญหา เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นประจำอำเภอและจังหวัดของหน่วยราชการไม่มีความรู้เกี่ยวกับช้าง เช่น เกษตรอำเภอ หรือปศุสัตว์จังหวัด ไม่มีความชำนาญในเรื่องสัตว์ใหญ่อย่างช้าง การเดินทางของผู้เชี่ยวชาญใช้เวลานาน และไม่มีความสามารถในการสื่อสารพอที่จะให้คำแนะนำแก่คณะแพทย์ผู้อยู่บนพื้นที่ ซึ่งลงมือปฏิบัติ เพื่อที่จะช่วยช้างในกรณีฉุกเฉิน

ปัญหาทั้งสามด้านของช้างเลี้ยง อันได้แก่ ปัญหาในด้านสภาพความเป็นอยู่ การทำงาน และการรักษาพยาบาล กรณีตัวอย่างที่ซึ่งประสบปัญหาทั้ง 3 ปัญหาคือกรณีของลูกช้างฮันนี่

#### กรณีตัวอย่าง ช้างฮันนี่

ช้างฮันนี่ เป็นลูกช้างเพศเมีย อายุ 2 ปี ของคณะละครสัตว์แห่งหนึ่ง ได้ประสบอุบัติเหตุรถชนมาดเจ็บบที่จังหวัดลพบุรี ขณะเดินทางไปแสดงละครสัตว์ เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2536 มูลนิธิเพื่อนช้างได้รับเป็นเจ้าของช้าง และนำส่งมารักษาตัวที่สวนสัตว์

59 พิทยา หอมไกรลาศ, "การตาของค้ำบ้านและลูก" เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง อนาคตช้างไทย บทเรียนจากฮันนี่ ณ RECOFIC มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วันที่ 22 มกราคม 2537 : 14-15.

ดูสิต ตั้งแต่วันที่ 17 พฤศจิกายน จากการวินิจฉัยของคณะสัตวแพทย์ พบว่า กระดูกเชิงกรานหัก ทำให้ไม่สามารถขยับขาหลังทั้ง 2 ข้าง และไม่สามารถลุกขึ้นนั่งหรือยืนได้ จึงจำเป็นต้องนอนตะแคงตลอดเวลา การรักษาทำได้เพียงแค่ฉีดยาบรูง และยาปฏิชีวนะให้ เพราะไม่อาจผ่าตัดเชื่อมกระดูกให้สนิทดังเดิม เนื่องจากยังขาดอุปกรณ์เพื่อช่วยในการผ่าตัด

จากกรณีศึกษาของข้างอันนี้ เป็นตัวอย่างของปัญหาหลายประการกล่าวคือ ประการแรก เป็นปัญหาในเรื่องสภาพความเป็นอยู่และการทำงานโดยการนำข้างมาเดินบนถนนเป็นสาเหตุที่ทำให้ ข้างได้รับอุบัติเหตุรุนแรงได้มาก ซึ่งในปัจจุบันมีการพาข้างเดินทางไปตามที่ต่าง ๆ มากขึ้น การเสี่ยงภัยบนท้องถนนของข้างจึงมีมากขึ้นตามมา

ประการที่สองคือ เป็นการแสดงถึงปัญหาในเรื่องการรักษาพยาบาลข้างของไทยยังขาดแคลนอุปกรณ์และเครื่องมือ ตลอดจนสัตวแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในการรักษาสัตว์ใหญ่

ประการที่สามคือ เป็นปัญหาเกี่ยวเนื่องกับการลักลอบล่าข้างป่า เพราะจากการตรวจร่างกายของข้างอันนี้พบว่า กระดูกของอันนี้เปราะกว่าปกติของข้างที่ควรจะเป็นสาเหตุมาจากการขาดแคลนเซียม ซึ่งมีมากในน้ำนมแม่ข้าง จึงทำให้มีการสันนิษฐานว่ามีความเป็นไปได้ที่อันนี้เป็นลูกข้างป่าที่ถูกจับมาขาย

จากอดีตถึงปัจจุบันจำนวนข้างเลี้ยงในประเทศลดลงตลอดมา เนื่องจากสาเหตุหลายประการ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ผู้เลี้ยงข้างต้องรับภาระหนักเลี้ยงดูข้าง มาตรฐานการครองชีพของผู้เลี้ยงข้างอยู่ในสภาพน่าวิตก ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ขาดการจัดการและแก้ไขปัญหาย่างครบวงจร

#### ผลกระทบจากข้าง

จากสถานภาพและปัญหาของข้างมีผลกระทบต่อมนุษย์ในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งสามารถแยกพิจารณาได้เป็น 4 ด้านด้วยกันคือ ผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ ผลกระทบต่อสภาพความเป็น



อยู่ ผลกระทบต่อเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรม

### 1. ผลกระทบต่อระบบนิเวศน์

ในระบบนิเวศน์จึงประกอบด้วยส่วนประกอบของชีวกายภาพนานาชนิดที่ประกอบเข้าด้วยกันเพื่อสร้างความสมดุลของธรรมชาติ ดังนั้น ในระบบนิเวศน์จึงจำเป็นต้องอาศัยความหลากหลายทางชีวภาพ ได้มีผู้แปลความหมายของคำว่า ความหลากหลายทางชีวภาพว่าหมายถึง ความคิดแยกแตกต่างระหว่างสิ่งมีชีวิตจากทุกแหล่ง ทั้งนั้นนอกจากสิ่งอื่น ๆ แล้ว ยังรวมถึงระบบนิเวศน์ทางบก ทางทะเล และทางน้ำอื่น ๆ และ/หรือการประกอบรวมทางนิเวศน์ ซึ่งสิ่งมีชีวิตเป็นส่วนหนึ่งงานนั้นด้วย ในการนี้รวมถึง ความหลากหลายในชนิดพันธุ์ หรือระหว่างชนิดพันธุ์และของระบบนิเวศน์ 60

ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biological Diversity) มีองค์ประกอบของความหลากหลาย 3 ด้านด้วยกัน คือ ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตนานาชนิด (Species Diversity) ความหลากหลายของพันธุกรรม (Genetic Diversity) และ ความหลากหลายของระบบนิเวศน์ (Ecological Diversity) ซึ่งมีลักษณะสัมพันธ์กันตามธรรมชาติ ต่างมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน เมื่อองค์ประกอบหนึ่งเปลี่ยนแปลงไป จะส่งผลถึงองค์ประกอบอื่น ๆ ตามไปด้วย การเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อาจเกิดโดยสาเหตุทางธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว ไฟฟ้า หรือการเปลี่ยนแปลงของดินฟ้าอากาศ เป็นต้น หรือโดยสาเหตุจากมนุษย์ เช่น การสร้างเขื่อน การตัดถนน การแบ่งแยกพื้นที่ป่าออกจากกัน เหล่านี้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่ระบบนิเวศน์ทางกายภาพ มีผลต่อประชากร สิ่งมีชีวิต ทาให้ลดจำนวน หรือถูกแบ่งแยกออกจากกัน ซึ่งจะส่งผลถึงการลดลงของพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตนั้น หรือขาดความหลากหลายทางพันธุกรรมไปในที่สุด จึงเป็นการบังคับภัยอันตรายที่สิ่งมีชีวิตนั้น ๆ

60 เจริญ คัมภีร์ภาพ, "แนวทางกฎหมายในการอนุรักษ์การไว้และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 20.

ผสมกันเองในสายพันธุ์ในถิ่นเดียวกันหรือที่เรียกว่า Inbreeding Depression<sup>61</sup> ทว่าที่สายพันธุ์ใหม่ที่ได้มา ขาดความอดทนต่อสภาพแวดล้อมหรือโรคต่าง ๆ และในที่สุดจะเกิดการสูญเสียชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตนั้นไป ซึ่งสิ่งมีชีวิตชนิดพันธุ์ต่าง ๆ ต่างมีหน้าที่ ทว่าในระบบนิเวศน์เกิดความสมดุลตามธรรมชาติ ดังนั้น เมื่อขาดสิ่งมีชีวิตชนิดพันธุ์นั้น ๆ ไป จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์โดยรวม ดังตัวอย่างของการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ ทว่าที่ช้างป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระถูกตัดขาดจากผืนป่าอื่น ๆ ทว่าที่ช้างป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าในวงจำกัดกันเอง (Inbreeding) ซึ่งจะทว่าที่ช้างรุ่นต่อ ๆ ไปในเขตรักษาพันธุ์นั้นอ่อนแอลง ไม่มีภูมิคุ้มกันโรคภัยต่าง ๆ

ช้างเป็นสัตว์ที่มีบทบาทสำคัญ ในฐานะเป็นกลไกหนึ่งของระบบนิเวศน์ กล่าวคือ ช้างช่วยในการปลูกป่าและกระจายพันธุ์พืช เช่นต้นกระท้อนป่า เมื่อช้างเดินกินผลไม้ป่าไปเรื่อย ๆ จะถ่ายมูลออกมา มีเมล็ดพืชป่าที่ปนอยู่ด้วย มูลของช้างนี้จะเป็นปุ๋ยอย่างดีให้แก่เมล็ดพืช ช้างสามารถดึงยอดไม้สูง ๆ ลงมากินได้ แต่จะกินเหลือไว้สัตว์อื่น ๆ ที่เอื้อมไม่ถึง ยอดไม้ก็จะสามารถมากินต่อได้ นอกจากนี้ยังทว่าที่แสงแดดส่องลงมาถึงพื้นดิน ทว่าที่พืชที่ติดดินได้รับแสงแดดและน้ำที่เพียงพอ สัตว์ต่าง ๆ ได้อาศัยด่านช้างในการเดินทาง ช้างมีความสามารถพิเศษในการขุดหาแหล่งน้ำและดินโป่ง ทว่าที่สัตว์อื่น ๆ ได้พึ่งพาไปด้วย เมื่อช้างส่งเสียงเตือนภัยให้ตัวอื่น ๆ ในโขลง สัตว์อื่น ๆ ก็รู้ถึงอันตรายนั้นด้วยเช่นกัน<sup>62</sup>

ดังนั้น ช้างเอเชียก็นับได้ว่าเป็นพันธุ์ "หิน้ำ" (Keystone) การสงวนพันธุ์ช้างเอเชีย จะมีส่วนช่วยบำรุงรักษาความหลากหลายของระบบชีววิทยา รวมทั้งระบบนิเวศน์วิทยาโดยรวมได้อย่างมหาศาล<sup>63</sup>

61 เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

62 คู่มือครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ, มูลนิธิ, โครงการอนุรักษ์ช้างเพื่อนคู่ป่า (กรุงเทพฯ : มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า และพรรณพืชฯ, 2537), หน้า 11.

63 เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.



บริเวณที่ช้างจะสามารถอยู่อาศัยได้ สัตว์อื่นก็สามารถจะอยู่อาศัยได้ โดยอัตโนมัติ ทั้งนี้ถ้าหากสัตว์นั้นไม่มาแย่งอาหารของช้างโดยตรง เมื่อสามารถปฏิบัติได้ ขนาดของบริเวณที่อยู่อาศัย รวมทั้งชนิดและจำนวนของพรรณสัตว์ต่าง ๆ ที่จะเข้าอยู่อาศัยได้ เราก็จะบรรลุถึงวิธีการในการธำรงรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศน์วิทยา การให้ความคุ้มครองแก่ ช้างเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการคุ้มครองชีวิตสัตว์ป่านานาชนิด การรักษาพื้นที่ป่าขนาดใหญ่ ให้ช้างได้อยู่อาศัยและเคลื่อนย้ายไปมาได้ตามใจชอบนั้น มีค่าเท่ากับเป็นการจัดการสถานที่พัก พิงให้แก่สัตว์ชนิดอื่น ๆ อีกทั้งยังเป็นการช่วยย้่าพันธุ์พืชต่าง ๆ มีโอกาสได้เจริญงอกงาม ใน ระบบนิเวศน์อีกด้วย 64

## 2. ผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่

กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากช้างมากที่สุดคือ กลุ่มคนที่ใกล้ชิดกับช้างมากที่สุด ได้แก่ คนเลี้ยงช้างหรือควาญช้างนั่นเอง สภาพความเป็นอยู่ของคนเลี้ยงช้าง จะคลุกคลีอยู่กับ ช้างตลอดเวลาโดยเฉพาะทางภาคอีสาน ซึ่งนับได้ว่าช้างเป็นเหมือนสมาชิกคนหนึ่งของ ครอบครัว

ควาญช้างจะคลุกคลีอยู่กับช้างตั้งแต่เด็กและเรียนรู้วิธีบังคับหรือฝึกช้างจากพ่อ เมื่อโตขึ้นเขาก็สามารถควบคุมช้างได้ ตัวอย่างเช่นที่บ้านตากกลาง อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ มีสมาชิก 100 กว่าหลังคาเรือน มีผู้เลี้ยงช้างถึง 140 เชือก รวมถึงช้างงานพื้นที่ใกล้เคียง แถบอำเภอชุมพลบุรี และอำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

สมัยก่อนการเลี้ยงช้างทำได้ง่าย โดยการปล่อยให้เข้าไปหากินนานป่า ไม่ต้อง ล่ามรับ เมื่อถึงเวลาที่เจ้าของไปตามกลับบ้าน เรียกช้างก็จะกลับมาหาทันที ถ้าคนเลี้ยง อยู่บ้านตอนเช้า ๆ ก็จะพาช้างของตัวออกไปหากินเหมือนกับฝูงวัวควาย ตามที่ทำเลที่เลี้ยง ช้างในละแวกนั้น

การพาข้างไปตามที่ต่างๆ ในแถบอีสานเหนือ เช่น อุบลราชธานี หนองคาย แต่ไม่ถึงขนาดเข้ากรุงเทพฯ เพราะกลัวรถ กลัวความแออัด และกลัวเจ้าหน้าที่ ในระยะหลังเมื่อแหล่งอาหารหมดไปประกอบกับไม่มีงานให้ข้างทำ จึงมีการพาข้างมาในแถบภาคกลางและกรุงเทพฯ เพราะรายได้ดีกว่า พอช่วงคานาเสร็จแล้วของทุก ๆ ปี ความขี้ขางก็จะเตรียมตัวจัดสัมภาระ เกี่ยวข้าวเสร็จแล้วก็จะออกเดินทาง บางปีที่ฝนไม่ตก แล้งมากการทานาไม่ได้ผลก็จะพากันออกเดินทางหลายครั้ง ประมาณ 3-4 ครั้ง ไปครั้งหนึ่งนานประมาณ 3 เดือน รายได้ที่ได้รับประมาณ 3,000-4,000 บาท ขึ้นไป

ข้างบางเชือกที่ไม่ได้ออกเดินทาง เนื่องจากแก่มาแล้ว หรือไม่สบาย มีประมาณ 60 เชือก ซึ่งข้างเหล่านี้มักจะพอม เมื่อเสร็จฤดูทานา ความขี้ขางจะออกไปเกี่ยวหญ้าตามแปลงนาให้ข้างกิน หรือบางครั้งความขี้ขางจะไปขอลอดนต้นปอ ต้นมัน ตามไร่ของชาวบ้านมาให้ข้างกินประทังชีพได้แต่ละวัน

การนำข้างเร่ร่อนไปตามที่ต่าง ๆ ในเมือง ทำให้ความขี้ขางมีสภาพความเป็นอยู่ยากลำบาก เพราะไม่มีที่พักอาศัย จึงต้องกางเต็นท์นอนเฝ้าข้าง ที่อยู่อาศัยไม่ถูกสุขลักษณะ นอกจากนี้การที่ความขี้ขางที่เป็นหัวหน้าครอบครัวต้องออกเดินทางมากับข้างเช่นนี้ ทำให้สภาพครอบครัวไม่ได้อยู่ร่วมกัน

ที่ศูนย์อนุรักษ์ข้างไทย มีข้างอยู่ในความดูแลของความขี้ขางและผู้ช่วยความขี้ขางเชือกละ 2 คน โดยปกติแล้วข้างจะรักและเชื่อฟังความขี้ขางมาก เพราะความขี้ขางจะคอยดูแลข้างอย่างใกล้ชิด แต่การคลุกคลีอยู่กับสัตว์ใหญ่ที่มีกำลังมาก ต้องมีความสังเกต และระมัดระวังอยู่ตลอดเวลา เช่นต้องคอยสังเกตว่าเมื่อใดตรงขมับของข้างมีน้ำฉันทาหลื่นออกมาแสดงว่าข้างเข้าสู่ช่วงตกมันต้องเพิ่มความระมัดระวังอย่างสูง และต้องล่ามรั้งข้างนั้นไว้ ดังมีคำกล่าวเตือนความขี้ขางว่า "ใน 7 วันจะมีวันหนึ่งที่ข้างทาร้ายความขี้ขาง" เป็นการเตือนมิให้ประมาทกับอารมณ์และความรู้สึกของข้าง มีความขี้ขางนวนไม่น้อยที่บาดเจ็บและตายอันเนื่องมาจากข้าง เช่น ข้างชิงงาแทง หรือข้างตกเขาลงมาทับตัวความขี้ขางบาดเจ็บ



สาเหตุของการที่ช่างทำร้ายความฝันนั้น อาจจะเนื่องมาจากความบางคนไม่สนใจปล่อยปละละเลยช่าง ทำให้ช่างหงุดหงิดและโมโหง่าย และอีกประการหนึ่งอาจมาจากความยังไม่คุ้นเคยกับช่าง ยังไม่มีความผูกพันกันเท่าที่ควรกับความประพฤติตัวคนใหม่ที่เข้ามาแทนที่คนเดิมที่ออกไป กล่าวคือ ช่างแต่ละเชือกจะต้องมีความประพฤติที่มีความเข้าใจ และช่างให้ความไว้วางใจ เมื่อเปลี่ยนความคุ้นเคยแต่ละครั้ง ช่างจะเกิดความไม่ไว้วางใจ และต้องใช้เวลาและความอดทนเป็นอย่างมากเพื่อปรับตัวเข้าหากัน

ความช่างเป็นอาชีพที่งานหนัก ต้องอยู่กลางแจ้ง เสี่ยงชีวิตและต้องรับผิดชอบสูง นอกจากความจะต้องใส่ใจต่อสัญญาการเจ็บไข้ของช่างแล้ว ยังต้องเป็นสัตวแพทย์จำเป็นในอาการเจ็บป่วยไม่รุนแรงของช่าง ซึ่งพอจะรักษาเบียวยาโรคยาสมุนไพรแผนโบราณสำหรับช่างที่ถ่ายทอดกันต่อ ๆ มา ความต้องระวังไม่ให้ช่างทำงานหนักจนสุขภาพทรุดโทรม เช่น ไม่ให้ช่างทำงานกลางแดดจัดนาน หรือปล่อยให้ช่างขาดอาหาร นอกจากนี้ต้องระวังในเรื่องอุบัติเหตุที่อาจเกิดขึ้นได้ เช่น ช่วงเวลาที่ช่างจะตกมันรวมถึงระวังไม่ให้ช่างถูกรถชนขณะเดินทาง

จากสภาพความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างลำบากประกอบกับการหารายได้ฝืดเคือง อาชีพความช่างจึงมีผู้สืบทอดน้อยลง เป็นที่น่าเสียดายมาก เพราะผู้ที่จะควบคุมช่างให้เชื่อฟังคำสั่งของมนุษย์นั้นไม่ว่าสิ่งสามารถกระทำได้ที่ แต่ต้องอาศัยการถ่ายทอดความรู้และฝึกทักษะ เรียกว่า เป็นความรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน

### 3. ผลกระทบต่อเศรษฐกิจ

ช่างมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศไทยอยู่มาก กล่าวคือ ประเทศไทยมีธุรกิจจ้างช่างโดยมูลค่าการนำเข้าช่างในงานแต่ละปีมีจำนวนมาก เพราะคนไทยมีความเชื่อว่า งานช่างเป็นเครื่องกลาง และเป็นเครื่องประดับบารมี เมื่อมีความต้องการสูง ราคาของงานช่างจึงสูงตามไปด้วย ราคางานช่างในตลาดมีตประมาณกิโลกรัมละ 5,500 บาท<sup>65</sup> ดังนั้น จึงมีการลักลอบนำช่างเอางานอยู่ตลอดเวลา



ศูนย์วิทยทรัพยากร  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



ตารางที่ 7 ปริมาณและมูลค่าการนำเข้าข้าง้าง

ประเทศ	พ.ศ. 2527		พ.ศ. 2528		พ.ศ. 2529		พ.ศ. 2530		พ.ศ. 2531		พ.ศ. 2532	
	ปริมาณ (กิโลกรัม)	มูลค่า (บาท)	ปริมาณ (กิโลกรัม)	มูลค่า (บาท)	ปริมาณ (กิโลกรัม)	มูลค่า (บาท)	ปริมาณ (กิโลกรัม)	มูลค่า (บาท)	ปริมาณ (กิโลกรัม)	มูลค่า (บาท)	ปริมาณ (กิโลกรัม)	มูลค่า (บาท)
พม่า	97	2,452,481	15	24,534	40	32,000	865	1,640,336	-	-	298	1,291,249
ลาว	28	33,600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
จีน	32	5,466	-	-	-	-	-	-	5	4,885	-	-
ฮ่องกง	45	10,506	124	180,523	1	10,907	-	-	-	-	36	181,632
สิงคโปร์	-	-	-	-	-	-	78	19,010	-	-	-	-
แอฟริกากลาง	506	616,353	-	-	80	198,124	-	-	-	-	-	-
คองโก	304	57,202	74	130,887	200	51,946	-	-	26	52,666	-	-
ชูดาน	1,717	3,039,181	337	102,869	-	-	-	-	-	-	-	-
โซเรีย	775	428,887	479	473,606	220	61,815	-	-	21	13,015	-	-
แซมเบีย	-	-	435	141,874	-	-	-	-	-	-	-	-
โซมาเลีย	-	-	-	-	-	-	344	86,056	-	-	-	-
อื่น ๆ	159	184,481	303	723,615	-	-	-	-	2	-	-	-
รวม	3,662	2,452,481	1,938	1,993,934	541	354,792	1,287	1,745,402	153	80,569	334	1,472,881

ที่มา : มลนิธิสืบนาคะเสถียร

เนื่องจากประเทศไทยได้ลงนามในอนุสัญญาการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งชนิดของสัตว์ป่าและพืชป่าที่ใกล้จะสูญพันธุ์ (อนุสัญญาไซเตส) การลักลอบค้างาช้าง ถือว่าเป็นการไม่ปฏิบัติตามอนุสัญญา จนได้รับการตอบโต้จากประเทศภาคีอนุสัญญาดังกล่าว ทำให้ประเทศไทยเกิดการสูญเสียทางเศรษฐกิจและภาพพจน์ของประเทศมาแล้ว ดังเช่นเมื่อมีนาคม ปีพ.ศ.2534 ในกรณี "THAILAND : Ban on Wild Fauna and Flora" โดยเลขาธิการไซเตสและประเทศภาคี 110 ประเทศทั่วโลก ได้ประกาศว่า ไม่ให้นำเข้าสินค้าประเภทพืชป่าและผลผลิตจากสัตว์ป่าของไทย โดยอ้างว่าประเทศไทยไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงในอนุสัญญาไซเตส กล่าวคือ รัฐบาลไทยปล่อยให้มีการค้าสัตว์ป่าและพืชป่าอย่างเสรี โดยเฉพาะปล่อยให้ประเทศเพื่อนบ้านของไทยซึ่งไม่ได้เป็นภาคีอนุสัญญาไซเตสใช้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางส่งออกสัตว์ป่า จนกระทั่งเดือนมีนาคม พ.ศ.2535 ที่ประชุมใหญ่ประจำปีของไซเตส ณ กรุงโตเกียว จึงได้มีการพิจารณายกเลิก CITES BAN ต่อประเทศไทย

ในปัจจุบัน CITES เริ่มมีที่ทำการตอบโต้การลักลอบค้างาช้างของไทย อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจะทำให้ประเทศไทยได้รับความเสียหายทางเศรษฐกิจอย่างมาก เช่น ในการค้าพืช เช่น กล้วยไม้ป่า สมุนไพร เป็นต้น

ผลกระทบทางเศรษฐกิจจากข้างอีกทางหนึ่ง เป็นผลกระทบในระดับท้องถิ่นอันเป็นผลมาจากปัญหาการขาดแคลนแหล่งอาหารของช้างป่า ทำให้ช้างป่าบุกเข้าไปกินพืชไร่ของชาวบ้านที่ทำไร่อยู่บริเวณพื้นที่ป่า มีพืชไร่ที่เสียหายหลายชนิด เช่น ข้าว กล้วย มันสำปะหลัง ไม้ตง และสับปะรดเป็นพื้นที่หลายสิบลำ มูลค่านับแสนบาท เช่น เมื่อประมาณเดือนมกราคม พ.ศ. 2537 ที่บ้านจอกเพชร กิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดบุรีรัมย์ มีผู้ได้รับความเสียหายจากการที่ช้างป่าบุกเข้ามากินพืชไร่ มีผู้เสียชีวิต 1 คน และผู้ได้รับความเสียหาย 21 ราย รวมมูลค่าความเสียหายประมาณ 130,000 บาท และที่หมู่บ้านสหกรณ์ห้วยสัตว์ใหญ่ ป่าละอู จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และหมู่บ้านสหกรณ์ บ้านป่าเต็ง จังหวัดเพชรบุรี ที่ช้างป่าออกมาเหยียบย่ำไร่สับปะรดของชาวบ้าน



ในปัจจุบันประเทศไทยถูกจัดว่าอยู่ในอันดับแรก ๆ ของประเทศที่มีการล่วงละเมิดสิทธิสัตว์หรือที่เรียกอีกนัยหนึ่งได้ว่าการทารุณสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นช้างป่าหรือช้างเลี้ยง จนกระทั่งนานาชาติอารยประเทศ ถือเป็นข้ออ้างในการกีดกันทางการค้าระหว่างประเทศ นอกจากจะทาให้ชื่อเสียง และเกียรติภูมิของประเทศเสียหายแล้ว ยังมีผลต่อเศรษฐกิจ คือ ธุรกิจที่เป็นสินค้าเพื่อการอนุรักษ์ (Green Market) ประมาณ 150 ประเทศ ไม่ค้าขายกับประเทศไทย เพราะต่อต้านเรื่องการทารุณสัตว์

นอกจากนี้ช้างยังมีผลกระทบต่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยว มีความต้องการช้างไปประจำตามสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ เพราะช้างมีความน่ารักและแสนรู้ ค่าตอบแทนของช้างที่ได้ประมาณเดือนละ 3,000-5,000 บาท <sup>66</sup>

#### 4. ผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรม

ช้างเป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมืองของไทยมาแต่ครั้งโบราณ เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่มีความเกี่ยวข้องกับสถาบันหลักของประเทศ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

ในสมัยก่อนการทำสงครามกองทัพเอกราชของชาติครั้งสำคัญ เช่น สมัยสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะต่อขุนสามชนเจ้าเมืองลพบุรี สมัยอยุธยา สมเด็จพระศรีสุริเยศทรงสร้างวีรกรรมบนหลังช้าง และสงครามยุทธหัตถีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กับพระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดี

พระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้ช้างเพื่อเชื่อมสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานช้างหล่อด้วยสำริดในทำนุ เป็นที่ระลึกแก่รัฐบาลต่างประเทศ เมื่อครั้งเสด็จประพาสสิงคโปร์เป็นครั้งแรก

<sup>66</sup> วิจิตร ขำพูน, "ยดากรรมคนเลี้ยงช้าง สัตว์ลาบามนุษย์ทุกซอกซอก"  
กรุงเทพฯธุรกิจ (5 พฤศจิกายน 2537) : 1-2.

ช่างเผือกถือว่าเป็นช่างคู่บุญผกาธิการของพระมหากษัตริย์ เมื่อผู้เชี่ยวชาญในการดูคชลักษณ์ไปตรวจดูว่ามีลักษณะต้องตามตำราพระคชลักษณ์ และลักษณะอันเป็นมงคลต่าง ๆ ครบถ้วนแล้ว ก็จะนำความขึ้นกราบทูลก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช่างสำคัญ

ประเทศไทยมีช่างเป็นสัญลักษณ์ประจำชาติ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ไทยมีการค้าทางทะเลกับต่างประเทศ แต่เรือที่ค้าขายใช้ธงประจำเรือสีแดงเหมือนกันหมด เจ้าเมืองสิงคโปร์จึงได้มีจดหมายเป็นทางการขอพระราชทานให้เรือหลวงไทยใช้ธงเป็นพิเศษเพื่อให้เจ้าหน้าที่ทราบได้ทันที ในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นทรงได้ช่างเผือกถึง 3 เชือก จึงทรงดำริสร้างรูปช่างเผือกอยู่ในวงจักราสีตรงกลางธงพื้นแดงเป็นสัญลักษณ์ของเรือหลวงไทย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ไทยมีการติดต่อค้าขายกับต่างชาติมากขึ้น ประกอบกับต้องปรับตัวให้ทันกับอารยประเทศ จึงจำเป็นต้องมีธงชาติที่แน่นอน รัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้ใช้ธงช่างเผือกที่ประดิษฐ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นธงชาติ แต่โปรดฯ ให้เอารูปจักรออกเสีย ธงช่างจึงเป็นธงชาติไทยเรื่อยมา มีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดเล็กน้อยในสมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 6 ในปี พ.ศ. 2460 จึงโปรดฯ ให้เปลี่ยนแปลงเป็นธงไตรรงค์เช่นในปัจจุบัน

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นรูปแบบของประติมากรรม ที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้ผลิตขึ้นเพื่อพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และประชาชนทั่วไปได้นำเอาช่างขึ้นเป็นสัญลักษณ์อยู่ด้วย คือ เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช่างเผือก

นอกจากที่กล่าวมานี้อย่างมีอีกหลายประการ ที่ช่างได้เข้ามามีบทบาทต่อวัฒนธรรมไทย ในหลาย ๆ ด้าน ทั้งในด้านวรรณกรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ตลอดจนถึงขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน



ช้างมีความสำคัญสำหรับชาวพุทธมาเป็นพิเศษเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะ  
 ช้างเผือก เริ่มมีอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล จากอินเดียเผยแพร่มาสู่ไทย พม่า มอญ  
 เขมร และลาว จากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ พระโพธิสัตว์ชาติหนึ่งได้  
 อวตารมาเป็นพระยาจักร์ทนต์ รวมถึงความเชื่อในช้างเอราวัณ ตามอิทธิพลของศาสนา  
 พราหมณ์ ตาราพระคชศาสตร์ เชื่อว่าช้างเผือกนั้นคือเทวจตุมาเกิด<sup>67</sup> จะได้แบ่งชาติตระกูล  
 ของช้างไว้ 4 ตระกูล คือ อิศวรพงศ์ พรหมพงศ์ พิชณนพงศ์ และอัคนีพงศ์



ศูนย์วิทยพัทธยากร  
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>67</sup> วิวัฒน์ พันธวิธานนท์, "ชีวิติศคารช้างไทย : ช้างเผือก", สารคดี  
 (กรกฎาคม 2537) : 76.